

Szalai Miklós

A NEMZETI LIBERALIZMUSTÓL A KERESZTÉNY ÚJKONZERVATIVIZMUSIG: ASBÓTH JÁNOS GONDOLKODÓI PÁLYÁJÁHOZ

Asbóth János (1845–1911) különös jelensége irodalom- és eszmetörténetünknek. Íróként egyre inkább elismert és méltányolt jelensége a századvégi magyar irodalomnak,¹ azonban a politikusról és politikai gondolkodóról – jóllehet sokan és sokat írtak már róla – nem született átfogó monografikus feldolgozás. Ez a tanulmány sem vállalkozhat erre, de talán meg tudja ragadni az életmű általános kontúrjait, a pályafutás során bekövetkezett főbb irányváltásokat, s az munkásság egészen áthúzódó legáltalánosabb mondanivalót.

Kóbor Tamás azt írta Asbóthról: „[...] nem félelmetes politikus, de tökéletes politikai individuum. Úgyszólván párt önmagában, a magyar konzervatív párt, melynek eszméit angol tudással, német kitartással, francia hevülettel és nem magyar konszekvenziával szolgálja.”²

Miért lett és maradt Asbóth „egyszemélyes” párt? A választ talán abban találhatjuk meg, amit egyetlen – de irodalomtörténetileg nagy jelentőségű – regényének, az *Álmok álmodójának* befejezésekor – a nyilvánvalóan önmagát reprezentáló – főhős, Darvady Zoltán szájába ad: „Az élet kötelesség. Még egyszer ki fogok lépni az életbe. És ha fülembé zúg a nemtelenek és lelkiismeretlenek vásári zaja, nem fogok előle menekülni másodsor is. Hanem azt fogom magamnak mondani, hogy itten *kötelességet* kell teljesíteni. És azt fogom magamnak mondani, hogy minél kevesebben vannak, a kik teljesítik, teljesíteni kell annyival inkább.”³ Érdeemes a regény zárógondolatát összevetnünk Asbóth 1895-ös akadémiai székfoglalójának befejező szavaival: „mert öröm van sokféle, boldogság csak egy van, a szívnek az a békéje, a lelkiületnek az a magasztos emelkedettsége, mely a szeretettel és áldozattal végzett kötelességből ered.”⁴

¹ Vö. *Pozsvai Györgyi*: Visszanézés tükörben. Az *Álmok álmodója* ezredvégi olvasata. Bp. 1998. A legutóbbi, egyetemi tankönyvként is szolgáló irodalomtörténetben is fejezetet kapott: Magyar irodalom. Szerk. Gintli Tibor. (Akadémiai Kézikönyvek) Bp. 2010. 576–580. A részlet szerzői Vaderna Gábor és Szilágyi Márton.

² *Semper* (= Kóbor Tamás, esetleg Ambrus Zoltán, de ő csak 1891-ben, majd 1899-ben egyszer használta ezt az álnevet): *Krónika Appropriatio*. A Hét, 1898. március 27. 193–194.

³ *Asbóth János*: *Álmok álmodója*. In: Asbóth János válogatott művei. S. a. r. Kiczenko Judit. (Kötelező ritkaságok 3.) Piliscsaba 2002. 185–186.

⁴ *Asbóth János*: Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló beszéd a Magyar Tudományos Akadémiában 1895. okt. 14. In: Asbóth János válogatott művei i. m. 264.

Sem a népszerűség, sem a „divatos” szellemi áramlatok, sem a hatalmi viszonyok megkívánta alkalmazkodás nem téríthette le Asbóthot a „kötelesség” teljesítésének útjáról, ami a politikában azt jelentette: következetesen azon az úton haladni, amelyet gondolkodása, kiérlelt meggyőződése jelölt ki számára. Ezért maradt egyedül, ezért lett – ha több pártot megjárt is – igazából párt nélküli politikus a dualizmus Magyarországon.

Asbóth János 1845. június 7-én született Szatumikon. Édesapja, Asbóth Lajos (1803–1882) a szabadságharc honvédeztredese volt, Világos után az osztrák haditörvényszék halálra ítélte, majd ezt 18 esztendei várfogságra változtatták. 1856-ban szabadult, hamarosan az osztrák titkosrendőrség ügynöke lett, 1864 tavaszán ő adta rendőrkézzre az Almásy-Nedeczky-féle függetlenségi szervezkedés vezetőit. (A család azonban mit sem tudott az apa besúgói tevékenységéről.)⁵ Asbóth János, aki középiskoláit Pozsonyban végezte, természetesen a szabadságharc mítoszának légkörében nőtt fel, s már 1863-ban, tizennyolc éves korában haditörvényszék elé állították egy függetlenségi összeesküvésben való részvétel gyanújával. Ezért külföldre menekült, s mérnöki tanulmányait, melyeket még Pesten kezdett el, Zürichben (Svájcban) fejezte be. 1866-ban Párizsban belépett a Klapka-légióba, azonban 1867-ben azonnal elfogadta a kiegyezést, és hazatért. Részben vármegyei és minisztériumi hivatalokat töltött be (Krássó vármegye főjegyzője volt), részben pedig újságíróként, politikai publicistaként dolgozott a Kemény Zsigmond-féle *Pesti Napló* és számos más orgánumban (*Kelet Népe*, *Pester Lloyd*, *Magyar Politika*, *Ellenőr*) munkatársaként. A honvédelmi minisztériumban betöltött állásából – politikai állásfoglalása, „konzervatív fordulata”, s elsősorban Andrássy Gyula politikáján gyakorolt kemény kritikája miatt – 1874-ben elbocsájtották.⁶ Később, 1881-től újra kormánytisztviselő, osztálytanácsos a barátja, Kállay Béni vezette külügyminisztériumban. A nyolcvanas évek elejétől utazásokat tett a Balkánon és a Közel-Keleten, s ezekből az utakból komoly földrajzi és etnográfiai munkák születtek, amelyek nemzetközi hírnevet szereztek Asbóthnak, s végül 1892-ben az Akadémia tagja lett. Az 1890-es években a magyar néprajzi társaság osztályelnöke is volt.

A nyolcvanas évek vége felé visszatért a magyar belpolitikába. 1887-től 1901-ig különböző kerületek országgyűlési képviselője lett, s gyakran szólalt fel a képviselőházban. Először a Szabadelvű Párthoz tartozott, majd az egyházpolitikai küzdelem megindulása után, a Wekerle-kormány egyházpolitikai programjával

⁵ Ezt csak az 1920-as években, már Asbóth János halála után tisztázta a bécsi levéltárakban kutató Steier Lajos. Vö. *Deák Ágnes*: „Zsándáros és policzajos idők”. *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Bp. 2015. 330–334.

⁶ *Asbóth János*: Nyílt levél nagyméltóságú Szende Béla miniszter úrhoz. In: *Új: Magyar konzervatív politika*. S. a. r. Szendrei László. (Historia incognita) Máriabesnyő 2011. 5–9.

egyét nem érthetvén a képviselők egy csoportjával együtt kilépett abból, s független képviselő lett, majd belépett az újonnan alakult Katolikus Néppártba – ahol azonban ismét magára maradt, mert nem akarta elfogadni a párt felekezeti szűkekléségét, és javasolta, hogy a párt terjessze ki a maga propagandatevékenységét a nem-katolikusokra is.⁷ 1901-ben a pártpolitikai konfliktusok miatt megkeseredve visszaadta mandátumát. Tudományos munkáját és politikai publicisztikáját azonban az aktív politikálástól visszavonulva is folytatta – hozzászólvá egyebek mellett a koalíciós kormány bukása után újra napirendre került általános választójog kérdéséhez. 1911-ben hunyt el a Nógrád megyei Vidéfalván.

Asbóth liberális korszaka – a dualista politikai rendszer védelmében

Asbóth a maga politikai publicisztikai tevékenységét a *Pesti Naplónál* kezdte meg. Az ekkor – Asbóth által később is irányadó konzervatív publicistának tekintett⁸ – Kemény Zsigmond szerkesztése alatt álló újság egyértelműen Deák-párti volt, a kiegyezés védelmében polemizált a balközéppel és a szélsőballal. A kezdő, mindössze huszonkét éves fiatal publicista első cikke máris nagyfokú érettségre és bátorságra vallott, hiszen az ifjú Asbóth hatalmas tekintéllyel, magával Kossuth Lajossal „akasztott tengelyt” ebben a munkájában.⁹ (A cikket mindössze monogramjával, A. J.-vel írta alá, így sokan azt hitték, hogy Arany János a szerző.¹⁰) Kossuth ugyanis – miután a váci választókerület képviselőségre kérte föl – nyílt levélben utasította vissza e megtiszteltetést, megismételve addigi elvi álláspontját – hogy tudniillik magát a Habsburg-ház uralma alatt álló Magyarország állampolgárának el nem ismerheti, közéleti funkciót nem vállalhat. Ámde Kossuth kiegészítette ezt további, a kiegyezés ellen irányuló aktuálpolitikai fejtegetésekkel. Szerinte a Monarchia újra háborúra készül – a Balkánon a török birodalom mellett kíván beavatkozni a keleti kérdésbe, s a német egység a Habsburgok égiszealatti megvalósításáról sem mondott még le. A közösügyes rendszer tehát háborús veszéllyel jár az országra: „Ne ajánlkozzék Magyarország máglyának, melyen a történelem kérlelhetetlen logikája az osztrák sást elégeti”. A közösügyes rendszer azonban Kossuth szerint a dinasztia érdekeit sem szolgálja, mert végül is nem

⁷ Vasas Géza: A konzervatív hagyomány élete. In: *Asbóth János: Három nemzedék*. S. a. r. Vasas Géza. (Magyar néző) Bp. 2008. 25.

⁸ *Asbóth János: Báró Kemény Zsigmond*. In: *Uő: Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*. Bp. 1892. 146–150.

⁹ *Pesti Napló*, 1867. szeptember 25. (A cikknek nincs címe.)

¹⁰ *Báró Kaas Ivor: Előszó*. In: *Asbóth János társadalom-politikai beszédei*. Bp. 1898. IX–X.

fogja kielégíteni a struktúra kereteit feszegető nemzeti indulatokat, a dinasztia a saját érdekében is jobban tenné, ha nemcsak a magyar '48-as törvényeket állítaná helyre, hanem a többi nemzeteknek is hasonló törvényeket adna. Kossuth példaként állította a vármegyék elé Heves vármegye közgyűlésének magatartását,¹¹ mondván: ha már a parlament a közösügyes rendszer kiszolgálója, legyenek a megyék az alkotmány utolsó védbástyái.¹² A Pragmatica Sanctio elleni izgatás vádjával a kormány lefoglaltatta „a váci levél” nyomtatásban megjelent példányait, s a levél közzététele miatt perbe fogta, börtönbe záratta Böszörményi Lászlót, a *Magyar Újság* főszerkesztőjét – ami, tekintettel Böszörményi országgyűlési képviselő voltára, további jogi problémákat vetett fel, s széleskörű politikai vitára adott alkalmat.¹³ A levél kapcsán sajtópolémia bontakozott ki Kossuth és Asbóth főszerkesztője, Kemény Zsigmond között is: ezért fogott Asbóth tollat.

Cikkében Asbóth elismeri: az abszolutizmus alatt – oly sokakkal együtt – ő is csodálta Kossuthot, talán még a Duna-konföderációs tervet is elfogadta volna, mert „a fuldoklónak az utolsó szalmaszálba is bele kell kapaszkodnia”, mostani politikai szereplése azonban már csak színpadias pózolás, képzelete elragadja a politika realitásától, s ez azokat is kiábrándítja, akik valaha tisztelték. Amellett Kossuth politikai tőkét akar kovácsolni abból, mennyit szenvedett a száműzetés alatt – míg mások, akik szintén sokat szenvedtek az abszolutizmus alatt, nem használják ki, nem profanizálják ezt politikai céljaik érdekében. A jelenlegi kormányzat és uralkodó alkotmányos, a vármegyék pedig lehettek a reformkor vagy az abszolutizmus idején a nemzeti függetlenség védőbástyái, most azonban már a megyei ellenállásra való felszólítás nem egyéb, mint a törvényes rend elleni lázadásra való bujtogatás. A maróan gúnyos cikk Kossuthot Schiller Don Carlosának Posa márkijához hasonlítja. A cikknek persze a függetlenségi táborban igen negatív visszhangja volt, a szélsőbaloldali *Magyar Újság* „a Pesti Napló bohócának” titulálta Asbóthot.

Következő cikke már a mérsékelt ellenzék, a Balközép ellen irányult. Az ellenzék szerinte személyeskedik, bántó módon lép fel, de szilárd álláspontja nincsen, hanem dacból, csupán az ellenzékiiség kedvéért ellenzéki a Deák-párttal szemben.¹⁴ Például amikor a belügyminiszter fellépett a szélsőbalos demokrata-körök

¹¹ Heves vármegye nemcsak tiltakozott a kiegyezés ellen, hanem tisztviselőit határozatban utasította arra, hogy a kormány rendeleteit csak akkor hajtsák végre, hogyha erre a megye külön engedélyt ad. A kormány természetesen megsemmisítette Heves vármegye határozatát. Lásd *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora*. Bp. 1934. 49.

¹² *Kossuth Lajos: Levél a váci választókerület választóíhoz*. In: Kossuth Lajos iratai. VIII.. S. a. r. Kossuth Ferencz. Bp. 1900. 34–51.

¹³ *Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon*. II. Bp. 2010. 396–427.; *Gratz G.: A dualizmus kora* i. m. 50.

¹⁴ *Ellenzékünk*. Pesti Napló, 1867. szeptember 29.

ellen, akkor Tisza Kálmán, a Balközép vezére ezt jogi szempontból bírálta, holott korábban ő maga is szót emelt a demokrata-körök működése ellen, s valamikor maga is publikált egy könyvet arról, hogy megfelelő kodifikált jog híján a hatóságoknak a szokásjog alapján kell eljárniuk.¹⁵ Egy következő – október 18-i – írásában Asbóth már magát a Balközép programját veszi górcső alá. A Balközép ellenzéki programnak tünteti fel azt (a közös ügyek felszámolását), ami a jelen viszonyok között szerintük sem valósítható meg, s amit a Deák-párt is elfogadna, ha megvalósítható lenne. Vitatkozik a Csernátony Lajos által képviselt municipalista nézetekkel is.¹⁶

Egy későbbi cikkben a Jókai szerkesztette *A Honnal* vitázva Asbóth azt állítja, hogy *A Hon* elvileg a Balközép lapja, de gyakorlatilag szélsőbaloldali állásponton van. *A Hon* megvádolja Deákot és Eötvöst, a kiegyezés létrehozóit, hogy a reformkorban ők konzervatívok, a köztelherviselés ellenzői voltak. Ez azonban nem igaz így, Deáknak és híveinek semmi közük nem volt már a szabadságharc előtt sem az egyházi és arisztokrata ókonzervatívokhoz, amikor pedig napirendre került az uralkodóházzal való megbékélés, Deákék a kiegyezést is a konzervatívokkal szembefordulva és őket háttérbe szorítva valósították meg.¹⁷ *A Hon* másfelől támadja a közös ügyekre megszavazott költségeket és az osztrák államadósság átvállalását is – holott ezekben a kérdésekben a Balközép álláspontja csaknem teljesen megegyezik a Deák-pártéval.¹⁸

A *Pesti Napló*ban a közjogi ellenzékkel folytatott vitát kiegészítette egy politikai röpirat, a *Baloldal és szabadelvűség*.¹⁹ Asbóth ebben az írásában azt állítja, hogy az ellenzék voltaképpen kisajátítja a liberalizmus eszméit – ezzel akarja a liberális közvélemény előtt népszerűvé tenni önmagát. Azonban a valóságban a Balközépnek – amely elvileg elismeri a Pragmatica Sanctiot és a belőle fakadó közös ügyek szükségességét – a magyar–osztrák közös ügyek vezetésére vonatkozó javaslatai *antiliberalisak*. Ugyanis a Balközép a közös hadügyminiszter helyett a két hadügyminiszter ellenjegyzésével működő közös parancsnokot javasolt, a közös külügyminiszter helyett pedig azt, hogy amennyiben a két külügyminiszter nem ért egyet valamely külpolitikai kérdésben, akkor maga az uralkodó döntsön. Az állandó delegációk helyett a Balközép alkalmi bizottságok kiküldését szorgalmazza, amelyek, ha nem tudnak egymással megegyezni, újra a két országgyűlés

¹⁵ „Budapest 1868. május 8.” Pesti Napló, 1868. május 9. (A cikknek nincs semmilyen más címe).

¹⁶ A balközép programja. Pesti Napló, 1868. október 18.

¹⁷ Ez pontosan az ellenkezője Asbóth későbbi álláspontjának, amikor is azt állította, hogy a kiegyezést voltaképpen a konzervatívok alkudták ki az uralkodóháztól, ámde – az ország érdekében – lemondtak a politikai szerepvállalásról és átengedték a hatalmat Deákéknak.

¹⁸ Pest, június 24. 1868. Pesti Napló, 1868. június 25.

¹⁹ X. Y.: Baloldal és szabadelvűség. Pest 1868.

elé terjesztik a kérdéseket, ha pedig így sem jön létre megegyezés, akkor megint csak maga az uralkodó döntene. Ám mindhárom megoldás nem több, hanem kevesebb parlamenti ellenőrzést biztosítana a közös ügyek felett. Maga a Balközép elvi álláspontja, a Pragmatica Sanctio alapján perszonális unió létesítése sem liberális, hanem feudális-konzervatív törekvés, hiszen Magyarország és Ausztria perszonális uniója nem két parlamentáris ország érdekközösségből fakadó együttműködése, mint a kiegyezés, hanem a dinasztia örökös jogainak következménye lenne. A valóságban a Balközép nemcsak bitorolja a liberális nevet, hanem tevékenysége a liberális irányú haladásnak inkább a kerékkötője, mert a kor követelményeinek megfelelő törvényalkotó tevékenység helyett így a kormányzat kénytelen a maga energiáit a közjogi alap megvédésére fordítani.

1872-ben jelenik meg Asbóth „liberális” korszakának „legérettebb termése”, *A szabadság* című munka.²⁰ Ezt azonban csak két másik könyv összefüggésében tudjuk megérteni és értelmezni: az egyik Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az államra* című nagy opusza, a másik pedig Kállay Béninek, Asbóth János barátjának John Stuart Mill *A szabadságról* című műve (általa készített) fordításához írott előszava, illetve esszéje.²¹ A helyzetet bonyolítja, hogy természetesen Kállay munkája Eötvös nagy művére (is) referál, aminthogy Eötvös nem kerülhette meg egyetlen politikai gondolkodó sem a kor Magyarországn. Eötvöst ugyanis a politikafilozófia és az államtudomány abszolút – és nemzetközileg, Európa-szerte is elismert – tekintélyének tartották nálunk, jóllehet munkássága inkább formális, mintsem valóságos hivatkozási alap volt.²² Látszólag mind a három mű ugyanarról szól, s ugyanaz a mondanivalója. A modern társadalomban szükségképpen a liberalizmus eszméi – mindenekelőtt az egyéni szabadság – diadalmaskodnak, de *nem* azért, mert ezek az eszmék valamilyen *a priori* filozófiai nézőpontból (legyen az tomista-természetjogi, kantianus, hegelianus vagy utilitárius) „helyesek”, hanem azért, mert érvényesülésük egy szükségszerű *empirikus* történelmi folyamatnak, a civilizáció (vagy ahogy mindhárman sokszor kifejezik: a „polgárisodás”) fejlődési folyamatának az eredménye. A modern államok ezért – a korábbi, transzcendens-tradicionális legitimitációra épülő államisággal szemben – csak demokratikus alapokra épülhetnek, azonban a demokrácia

²⁰ *Asbóth János: A szabadság.* Pest 1872.

²¹ *Kállay Béni: A szabadságról.* Előszó John Stuart Mill művéhez. Bp. 1993. Asbóth és Kállay munkásságát Mester Béla vetette össze. Lásd *Mester Béla: A negyvennyolcas szabadelvűségtől a konzervatív etatizmusig.* Korunk. Harmadik folyam 13. (2002) 7. sz. 21–42. Asbóth egyébként liberálisabb gondolkodó – ekkor még – Kállaynál, amennyiben szigorúan ragaszkodik ahhoz, hogy a szabadság határa csak a másik ember szabadsága lehet, nem pedig a társas lét, a közjó érdekében elfogadott korlátozások. Lásd *Asbóth J.: A szabadság* i. m. 102.

²² *Gárgó Gábor: Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika.* Bp. 2006. 9. Ugyanakkor Gárgó azt is kimutatja, hogy igazán csak Concha Győző fellépése nyomán vált Eötvös a politikatudomány klasszikusává Magyarországon. Lásd uo. 280.

magában rejt két veszélyt: az egyik a rousseau-i értelemben vett általános akarat, a demokratikus módon meghatározott, de az egyének választásaitól függetlenedett közérdek – s az azt képviselő állam – zsarnoksága az egyéni szabadság rovására, a másik pedig a szocializmus (amely egyébként logikus következménye az előbbinek, hiszen az állam nem uralkodhat másként az egyén felett, mint ha megszünteti a magántulajdont is).²³ Ezt a veszélyt csak az egyéni szabadságjogok szigorú körülhatárolása és tiszteletben tartása, valamint a központi hatalom és az egyén közé ékelődő helyi önkormányzati intézmények megerősítésével lehet kivédeni.²⁴ A demokratikus intézményeknek továbbá nem szabad a történelmileg kialakult állami kereteket forradalmi úton szétrombolniuk, hanem úgy kell kiépülnie a liberális államnak, hogy az a meglévő államot új tartalommal töltsse ki – ahogy ez Angliában történt: ezek a gondolkodók – mint a korabeli magyar közgondolkodásban szinte mindenki – Angliát tekintik eszményképüknek.

Ámde Kállay és Asbóth liberalizmusa alapvetően különbözik is Eötvösétől, ennek pedig műveik történelmi kontextusa (is) a magyarázata. Eötvös József nagy munkája 1851–54-ben íródott, az 1848-as forradalmak leverését követő reakció időszakában. Igaz, hogy Eötvös a reakció győzelmét átmenetinek tartotta, meg volt győződve, hogy végső soron semmi sem tartóztathatja fel a francia forradalom eszméinek győzelmét Európában²⁵ – műve mégis egy átmeneti korszak terméke, olyan korszaké, amikor a liberalizmus sorsa Európában még eldöntetlen volt. 1867-re, illetve 1872-re sok minden megváltozott. A Habsburg Monarchia végleg feladta az összbirodalmi abszolutizmus ábrándját: kiegyezett az osztrák liberálisokkal és a magyarokkal. Amerikában lezajlott a polgárháború, megszüntették az amerikai demokrácia nyilvánvaló szégyenfoltját, szembeütnő hiányosságát jelentő fekete rabszolgaságot. Közvetlen látótávolságba került, illetve megvalósult a német és az olasz egység: mindkét országban alkotmányos monarchia jött létre. Franciaországban parlamentáris köztársaság alakult, a monarchia visszaállításának reménye szertefoszlott. A pápaság világi hatalma megszűnt, s a pápaság kénytelen volt a maga pozícióját a pápai csalhatatlanság – a kor embere számára riasztó és elfogadhatatlan – dogmájával megerősíteni. A jobbagység pedig megszűnt még Oroszországban is. Röviden: Kállay és Asbóth már egy győztes liberalizmust tettek magukévá (és persze kritizálták is). Ennek megfelelően forrásaik és vitapartneraik is mások: Eötvösnek Francois Guizot, Asbóthnak és Kállaynak Henry Thomas Buckle és John Stuart Mill.

²³ Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. II. Bp. 1981. 204.; Kállay B.: A szabadságról i. m. 70–71.

²⁴ Eötvös J.: A XIX. század uralkodó eszméi i. m. 43–45.

²⁵ Eötvös J.: A XIX. század uralkodó eszméi i. m. 40.

Másfelől Eötvös műve nem ismerte el – illetve a korabeli magyar közvélemény szemében nem kellő mértékben ismerte el – a magyar állameszmét: azt, hogy Magyarországnak fenn kell tartania a maga történeti alkotmányát, az abban fundált jogi függetlenségét, és az „egy politikai nemzet” elvét úgy az összbirodalmi törekvésekkel, mint az absztrakt – a történelmi jogot el nem ismerő – demokratikus törekvésekkel szemben.

Ám Eötvös és Asbóth művének születése között a magyarság szembekerült a Bach-rendszerrel, amely a magyar történelem egyik legnépszerűtlenebb rendszere volt (Asbóth is mélységes lenézéssel emlegeti csak),²⁶ azért, mert a magyar alkotmányosságot a történelmi jogot félresöpörve, a nemzetiségi elvi egyenjogúságot hirdetve centralista-bürokratikus módon akarta korszerűsíteni. Mire érkezett az 1860–61-es országgyűlés, majd a kiegyezés, szinte az egész nemzet felsorakozott Deáknak az alkotmányosság bevezetését *jogfolytonos* módon elképzelő álláspontja mögé.²⁷ Ez pedig azt is jelentette, hogy megszületett – és általános elfogadásra talált – a feudális, rendi magyar alkotmányosság és a modern, demokratikus alkotmányosság közötti kontinuitás mítosza: az a meggyőződés, hogy a magyar rendi intézmények (mindenekelőtt a nemesi vármegye és az országgyűlés) valamiképpen a modern demokratikus intézmények legitím elődei, – és semmiféle „absztrakt” demokratikus törekvésnek nem szabad eme intézményeket megkérdőjeleznie. (Madách Imre például a Bach-rendszernek a nemzetiségeket az összbirodalmi egység álláspontjáról egyenjogúsítani kívánó törekvéseit *A civilizátor* című, Aristophanes modorában megírt drámájában tette nevetségessé, majd az 1860–61-es országgyűlésen hangsúlyozta az ősi magyar alkotmányosság eredendően demokratikus jellegét.) Osztotta ezt az álláspontot Asbóth is, aki az egyik általános választójogról tartott beszédében világított rá arra, hogy aki a választójogot alanyi jognak tekinti, annak az egész magyar történeti jogfejlődést illegitimnek kell tekintenie, hiszen ha alanyi jognak tekintjük a választójogot, akkor csak az általános választójog alapján megválasztott parlament által hozott törvények tekinthetőek legitimnek és jogforrásnak. A magyar rendi országgyűlések által hozott törvények – köztük az alapvető közjogi jelentőségűek, mint a „Pragmatica Sanctio” és az 1790. évi X. tc. – pedig biztosan nem azok.²⁸ Eötvös viszont – aki a reformkor idején is az európai liberalizmus külföldi mintáit követő, a történelmi jogintézményeket nem respektáló centralisták csoportjához tartozott, majd az abszolutizmus idején megjelent *Die Garantie der Macht und Einheit Österreichs* című röpiratában

²⁶ *Asbóth J.*: A szabadság i. m. 443.

²⁷ *Gratz G.*: A dualizmus kora i. m. 11–15.

²⁸ Asbóth János társadalom-politikai beszédei i. m. 54. (A képviselőház 1888. dec. 14-i ülésén a munkáskérdésről mondott beszéd.)

is az összbirodalmi alkotmányosság, a választott összbirodalmi parlament széles jogköre mellett szállt síkra – az *Uralkodó eszmék*ben még természetesen nem ismeri el az ilyen értelemben vett magyar nemzeti eszmét.²⁹

Asbóth tehát egyfelől a már történelmileg diadalmaskodott liberalizmus, másfelől a már megszületett, saját legitimitását a magyar történeti alkotmányból eredeztető liberális magyar nemzetállam szempontjából egészíti ki – illetve kritizálja is – az Eötvöstől és Kállaytól kapott eszméket. Eötvösre, aki számára amolyan egyszerre szeretett és gyűlölt figura volt (személyes kapcsolat nélkül), egyszerre példakép, s mégis állandóan kritizált ellenfél is³⁰ – Asbóth csak ritkán, s jobbára feleslegesen hivatkozik, míg Kállayra lépten-nyomon. Van azonban a munka és az *Uralkodó eszmék* tudománytörténeti háttere között egy harmadik különbség is. Időközben megjelent – és Magyarországon is széleskörű hatást váltott ki – Buckle nagy műve, a *History of Civilization in England*. Ez a maga szigorú pozitivistá-empirikus metodológiájával demonstrálta a szabadság civilizációjának szükségszerű kifejlődését és – a liberális-katolikus Eötvössel szemben – a vallás eszméjének főleg csak negatív szerepet juttatva felmagasztalta a szkepticizmust, a független vizsgálódás szellemét mint a civilizáció fő hajtóerejét. A magyar liberálisok – akik egyszersmind természetesen antiklerikálisok is voltak ebben a történelmi korszakban, mikor a dogmáiba bezárkózó katolikus egyház és a pozitivistá tudományosság közötti feszültség a legélesebb volt, olyan eszmei háttérrel találtak Buckle történetírásában, amellyel Eötvös még nem rendelkezett, Asbóth azonban számos helyen idézi, követi és kiegészíti Bucklet.³¹ Igaz, hogy Eötvös is az angol alkotmányfejlődést tekintette példaképének, ám az ő legfőbb vitapartnere mégis Guizot volt, aki viszont a francia történelmi fejlődést tekintette az európai társadalomfejlődés paradigmájának. Eötvös még nem tudta Buckle nyomán a földrajzi, történelmi és kultúrtörténeti tények gazdagságával demonstrálni, hogy a szabadság Angliában való kifejlődése éppúgy szükségszerű volt, mint például Spanyolország elmaradása ebben a vonatkozásban.

Asbóth abban látta saját munkája feladatát, hogy – Bucklehez hasonlóan – megírja a szabadság *kultúrtörténetét*, az egyéni szabadság eszméje kibontakozásának történetét a felvilágosodás és a francia forradalom *előtt* nemcsak

²⁹ Gángó G.: Eötvös József uralkodói eszméi i. m. 210.

³⁰ Gángó Gábor: Asbóth János és Eötvös József. Világosság 36. (1995) 8–9. sz. 93–109. Asbóth szerint Eötvös legnagyobb érdeme az volt, hogy bár nem volt az a nagy állambölcselelő, akinek általában tartják, ügyesen tudta Magyarországon elterjeszteni a külföldről megszerzett politikai eszméket lásd *Asbóth J.: Jellemrajzok* i. m. 143–146. Asbóth a „gyakorlati politikus”, a vallás- és közoktatásügyi miniszter Eötvösről a lehető legrosszabb véleménnyel volt lásd *Asbóth J.: Magyar conservatív politika* i. m. 119.

³¹ R. Várkonyi Ágnes: Buckle és a magyar polgári történetírás. Századok 97. (1963) 610–646.

Angliában, hanem az egész világon.³² Mi ennek a munkának a funkciója? Sem Eötvös, sem Kállay nem adnak a liberalizmusnak *a priori* történelemfeletti legitimitációt, sőt a liberalizmus általuk csodált nagy klasszikusa, John Stuart Mill is azért írta meg nagy művét (melyet Kállay fordított le és látott el előszóval), mert – Macaulay bírálatának hatására – túl akart lépni saját apja, James Mill tisztán deduktív, utilitarista politikafilozófiáján, és ehelyett a politikai-történelmi jelenségeket részben induktív, empirikus módon akarta megérteni.³³ Ha azonban a liberalizmus politikafilozófiája nem absztrakt-normatív igazság, hanem megvalósulása empirikus civilizációs fejlődési tendenciák elkerülhetetlen következménye, vagyis a szabadság utáni vágy magában az emberi természetben gyökeredzik, akkor meg kell mutatni: *hol* volt a szabadság eszméje a liberalizmus kora előtt? Hol voltak csírái, milyen tényezők következtében indultak ezek fejlődésnek, s ahol nem voltak, ott milyen földrajzi, gazdasági, történelmi körülmények akadályozták meg kialakulásukat? Hiszen nyilvánvalóan felületes Kállay álláspontja, aki szerint bár az ember változtathatatlan természetéhez tartozik a maga egyéniségének kifejtése, a szabadságra való törekvés, de számos civilizációban a szokás hatalma révén kialakultak és megszilárdultak olyan intézmények, amelyek miatt ez a törekvés teljesen elenyészett, s csak kivételes esetekben nyilvánult meg.³⁴ Erre a kérdésre kereste a választ Asbóth negyedfél esztendeig írott munkájában.

Asbóth természetesen bőségesen támaszkodott magyar és külföldi szerzőkre is, és nem is vindikál munkájának különösebb eredetiséget, s önálló eredménynek mindenekelőtt a zsidóság szerepének megmutatását tekinti. Asbóth szerint az antik világ – miközben először hozott létre demokratikus állami intézményeket – az egyén méltóságát és szabadságát egyáltalán nem respektálta: kitűnik ez a nők és a rabszolgák megalázó, méltatlan helyzetéből, valamint az apa gyermekei fölött gyakorolt szinte korlátlan hatalmából a római jogban, de az ember életét és méltóságát a tömegszórakoztatás oltárán feláldozó gladiátorjátékok intézményéből is. Ezzel szemben a zsidóság az absztrakt-univerzális, egyetlen és láthatatlan, minden evilági, emberi vagy természeti erőttől elkülönülő, azok imádata alól az embert felszabadító istenség kultuszával az egyes ember – *minden* ember – méltóságát alapozta meg. Amikor az első templomot lerombolták, a száműzött zsidóságban a dávidi uralkodóház és a Szentélyben hozott áldozatok helyett az egyéni vallási-erkölcsi érzület került a vallási élet középpontjába, – s bár a babiloni fogóság után helyreállt a szentélybeli kultusz, sőt később, a Makkabeusok korában a

³² Asbóth fontosnak tartotta, hogy kiegészítse Buckle nézeteit például a kínai civilizáció viszonylatában.

³³ *Leo Strauss-David Cropsey: A politikai filozófia története I.* Bp. 1994. 487.

³⁴ *Kállay B.: A szabadságról i. m. 14–15.*

zsidóság kiharcolta még egyszer állami önállóságát is, a királyság és a templom már sohasem nyerte vissza régi helyét. Az esszéneusok a minden „világító” való teljes elfordulásban, a farizeusok a Törvény aprólékos-formalisztikus kidolgozásában és minden apró részletének betartásában látták a zsidó vallás lényegét, és amikor a nemzet újabb nagy világtörténelmi traumával, a hódító Rómával találta szembe magát, s a második Szentély is elpusztult, akkor a vallás végleg individuális vallássá lett. Asbóth szerint Jézus korára már oly mértékben egyéni és erkölcsi vallássá, az Atya „lélekben és igazságban” való imádásává lett a judaizmus, hogy Krisztus tulajdonképpen semmit sem tett hozzá, s ha ma élne, akkor nem alapítana új vallást, hanem a Talmudot és a rituális törvényeket nagyjából elvető reform-zsidósághoz csatlakozna.³⁵ (Nem kívánva a vallásos érzületet sérteni, Asbóth csak Jézus tanításával foglalkozik, és nem veti fel a kereszténység természetfeletti eredetének kérdéskörét.)

A kereszténység volt azután az, amely a görög–római kultúrával egyesülve, az antik világ uralkodó vallásává vált, s egész civilizációnkban elterjesztette, sőt erkölcsi alapelvvé tette az egyéneknek – legalább Isten előtti – egyenlő méltóságát és szabadságát. A munka későbbi fejezetei meglehetősen összezapottak, elnagyoltak. Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy Asbóth a szabadság későbbi csíráit Kállayhoz hasonlóan – a germán törzsekben, a középkori polgárság önállósági törekvéseiben, és a protestantizmusban vélte felfedezni, s csak az ókorról állította azt, hogy abban az egyéni szabadság eszméjének alig találjuk nyomát.³⁶ Mire a mű elkészült, Asbóthban végbement egyfajta – Gángó Gábor szavaival – „zavart-kapkodó irányváltás”, megkezdődött a liberalizmustól a konzervativizmus felé való fordulása. Ennek tanúbizonysága az utolsó, a gyakorlati politikáról szóló fejtegetés, amely szerint a jó elmélet mindig radikális, de a jó politikai gyakorlat mindig konzervatív: a liberális irányú reformoknak a néplelekben megmutató igények, s nem a doktriner, elvont elvekből kiinduló reformáló szándék nyomán kell végbemenniük, s mindig összhangban kell állniuk az adott nemzetállam történelmileg kialakult jogintézményeivel. Aki pedig ezt tagadná, mondja Asbóth ironikusan, az támogassa azt a gondolatot, hogy „Az egész civilizált világ diktátorául választassék meg John Stuart Mill. Mert hiszen a politikai elmélethez valamennyiünkénél jobban ért, becsületességében meg ki kételkednék?”³⁷

³⁵ Mindamellert Asbóth nagyban méltányolta az ortodox zsidóság ragaszkodását a hagyományokhoz, s a parlamentben is fellépett az ortodoxok lelkiismereti szabadsága, külön felekezeti szervezet alakítására való joguk mellett, lásd *Asbóth János*: Társadalom-politikai beszédei i. m. 128–142. A képviselőház 1890. jan. 31-i ülésén elmondott beszéd. (A beszéd kapcsán Asbóth sajtópolémia bonyolódott a neológ rabbikkal, akik az ortodoxia különállásának jogosultságát vitatták.)

³⁶ *Kállay B.*: A szabadságról i. m. 34.

³⁷ *Asbóth J.*: A szabadság i. m. 443.

Valójában azonban Millben és Mill politikai filozófiájában Asbóth – és Kállay – egyáltalán nem csak azt találták kivetnivalónak, hogy absztrakt liberális principiumok alapján akarta átformálni a társadalmi-politikai valóságot. Millnél az egyéni szabadság elvének van egy fontos korlátja: csak a civilizált, a „nagykorú” népekre vonatkozik, a „kiskorú” népekkel szemben Mill szerint helye van a szabadság korlátozásának. Kállay és Asbóth a brit imperializmus, a gyarmatosítás igazolásaként értelmezték ezt a milli passzust, azonban e mögött mélyebb aggodalom is munkál: a magyar nemzeti szempontok védelme.³⁸ A Bach-rendszer ugyanis a magyar nemzeti aspirációkkal szembeni fellépését mindig a maga „civilizáló” missziójával legitímálta.

Ez a liberalizmus konzervatív kritikája irányába mutató váltás azzal függött össze, hogy Asbóth eredeti szándéka, amikor történetileg igazolni akarta a legfőbb liberális értéket, az egyéni szabadságot, az volt, hogy – az 1867-es kiegyezés, a magyar állam visszanyert jogi függetlenségének eufóriájában – megírja a kiegyezés utáni politikai rendszer filozófiai alapvetését. Ám mire a mű elkészült, Asbóth – sok más magyar értelmiségihez hasonlóan – csalódott ebben a rendszerben, különösen annak legfőbb megtestesítőjében: Andrassy Gyula grófban.³⁹ A csalódásban szerepet játszott az Andrassy-rendszer alatt elharapódzó korrupció, nepotizmus, az Eötvös-féle nemzetiségi törvény alkalmatlansága arra, hogy gátat vessen a nemzetiségi önműködő törekvéseinek, valamint az államháztartás zavarai – de mindenekelőtt az 1873-as gazdasági válság, amelynek következményeként Magyarországon az államháztartás a csőd szélére került. Világossá vált, hogy a Deák-párt kormányzása nem tartható fenn, és napirendre került egy új konzervatív párt alakítása, amely magához vonzhatná a Deák-párt konzervatívabb elemeit úgy, hogy a liberálisabbak a Balközéppel együtt egy liberális pártot alakítsanak, amely – főként a hatalomra kerülés reményében – hajlamosnak mutatkozott a közjogi alap, a kiegyezés elfogadására. Ebben az esetben Magyarországon megnyílt volna a parlamenti váltógazdálkodás útja, hiszen nem a 67-es kormánypárt és a – kormányképtelen – függetlenségi ellenzék, hanem két, a közjogi kérdéstől független szempontok alapján szerveződő nagy párt uralta volna a politikai mezőt. A konzervatív pártkezdeményezés élére pedig az a Sennyey Pál báró állt, aki már az 1848-as forradalom idején – a Lamberg-gyilkosság után nyíltan szakítva a kossuthi politikával – bebizonyította, hogy komoly szónoki képességekkel rendelkezik, s elveinek mindig elkötelezett, nagyformátumú politikai egyéniség.⁴⁰

³⁸ Kállay B.: A szabadságról i. m. 71.; Asbóth J.: A szabadság i. m. 105.

³⁹ Az értelmiség fiatalabb nemzedékének 1867 utáni kiábrándulását részletesen elemzi Szajbély Mihály: Az álmok álmodója és Schopenhauer. Világosság 36. (1995) 8–9. sz. 110–134.

⁴⁰ Lásd Gratz G.: A dualizmus kora i. m. 126–149.

Konzervatív-etatista fordulat: a „Disraeli-modell”

Az 1873-ban publikált *Három nemzedéket* tekinthetjük Asbóth munkásságában a „hídnak” vagy kapocsnak a második gondolati-politikai pozíció felé. Szekfű Gyula Asbóth műve miatt választotta saját nagy műve címéül ugyanezt a szókapcsolatot. Asbóthhoz hasonlóan Szekfű is egyfajta „organikus reformkonzervativizmus”-ban látta a magyarság követendő útját, olyanban, amely a modern liberális intézmények megvalósításának módját mindig a magyarság örök érdekeihez, s a kialakult történelmi intézményekhez szabja, s ő is Széchenyiben látta ennek az eszméségnek a megalapozóját. (Természetesen Szekfű nagy műve teljesen más történelmi szituációban íródott, mint az Asbóthé, s így az eszmei előd keresésének e kísérlete legalábbis vitatható.)⁴¹

A változás az előző évhez képest (*A szabadság* 1872-ben jelent meg) egyértelmű. Asbóth ebben a tanulmányában újszerű technikát alkalmazott, nevezetesen azt, hogy három korszak (hiszen igazából nem teljes nemzedékekről, hanem körülbelül tizenöt éves kulturális politikai korszakokról van szó)⁴² legjellemzőbb politikus-államférfiainak és költőit (Széchenyi István és Vörösmarty Mihály, Kossuth Lajos és Petőfi Sándor, Deák Ferenc és Arany János) vetette össze, de az érvrendszeréhez való hasonulás szempontjainak figyelembevételével. Így azután Asbóth szerint Kossuth és Petőfi idegen, különösen francia eredetű eszmék, a „liberalismus theorémáinak szélsőségei” bűvöletében élt, s az ezen az alapon folytatott politizálás egyenesen vezetett a nemzeti katasztrófiáig. Kossuthot és Petőfit saját nehéz sorsuk – az, hogy mindketten tehetségüknek egyáltalán nem megfelelő társadalmi helyzetből indultak –, s ebből fakadó indulataik tették arra alkalmassá, hogy a nemzetet forradalomba vezessék, s háttérbe szorítsák Széchenyit és Vörösmartyt. (Asbóth szerint Kossuth „üldözte” a legnagyobb magyart a döblingi tébolydába.) A liberalizmus, amely „a demokracia modern áramlata” szinonimájaként is szerepel a műben, itt még nem kap teljesen negatív tartalmat, s Asbóth sem vallja még magát konzervatívnak. Első ellenségképe ekkoriban még csak a liberalizmus francia változata volt, amely a forradalomért és az azt követő eseményekért felelős.⁴³ A Deák fémjelezte magyar nemzeti

⁴¹ Asbóth és Szekfű műveinek összehasonlításához lásd *Dénes Iván Zoltán: Szekfű Gyula és a magyar konzervatív hagyomány. Magyar Tudomány. Új folyam 28. (1983) 442–448.; Németh G. Béla: Ábránd, csalódás, sztoicizmus. In: Uő: Kérdések és kétségek. Bp. 1995. 40.; Lőrincz Anita: Asbóth János: Három nemzedék. Irodalomtörténeti Közlemények 111. (2007) 170–184.*

⁴² Ennek megfelelően Asbóth később *Három korszak* címmel adta ki ugyanezt a munkát lásd *Asbóth J.: Jellemrajzok* i. m. 69–95.

⁴³ „mindezekhez aztán hozzájárul az európai általános áramlat, a demokratikus és forradalmi francia eszmék bódulata: a nemesség rajongni kezdett a népért, a legszélsőbb demokraciába esett.” *Asbóth J.: Három nemzedék* i. m. 80.

liberalizmus minősítése Asbóth számára sohasem volt azonos a „kozmpolita” és „végletekig vitt” racionális-absztrakt liberalizmuséval. A „haza bölcsének” legnagyobb érdeme szerinte mégis az lett, hogy nem engedte kockáztatni a magyar érdekeket, s az érdekközösség alapjára emelte Magyarország és Ausztria közjogi viszonyát. A *Három nemzedék*ben jelent meg a későbbiekben központi szerepű „magyar érdek” fogalma, amelyet a szerző Széchenyinél sokkal erőteljesebben hangsúlyozott, mint Deáknál, némileg előrevetítve a sorrend felcserélésének a lehetőségét, hiszen a „tettekre ébredés” nemzedéke amúgy sem volt túlzottan elmaradva az „alkotás” nemzedékétől. Széchenyi mindenkor és mindenben a magyar nemzeti érdeket követte, s Asbóth szerint ez volt az oka látszólagos következetlenségeinek is.⁴⁴

Deák politikája és Arany költészete a nyugtalan „ébredés”, majd a „küzdalem” korszakai után a nyugodt alkotómunkát szimbolizálják Asbóth számára. Tevékenységük „felépít” valamit, egy politikai rendszert, illetve költői életművet, amely maradandó érték a nemzet számára. Mindkét személyiségben valamiféle „igénytelen egyszerűséget” fedez fel, mert „Széchenyi nyughatatlan tevékenységét, Vörösmarty kaleidoszkópszerű nyugtalanságát” hiába keresnénk náluk. Mindketten tisztán magyarok, nem idegen kulturális és politikai hatásokat asszimilálnak életművükbe, mint Kossuth és Petőfi. Deák életműve a magyar közjogban, alkotmánytanban, Aranyé „a magyar népben és mondában” gyökeredzik, szerinte.⁴⁵

Asbóth *második* politikai-eszmei pozíciójának végleges kialakulása az 1874-es évhez kötődik, meghatározó művéhez a *Magyar conservatív politikához*.⁴⁶ A pillanatnyi indíttatáshoz a döntő lökést egy sajtóvita adta meg, amely a *Pester Lloyd* és a *Magyar Politika* között folyt 1874. november végétől december elejéig, amelyhez a *Pesti Napló* is hozzászólott, s amely egy lehetséges konzervatív párt megalakulásának a létjogosultságát fejtegette. Asbóth úgy érezte, válaszolnia kell a kihívásra.

Részben saját kútforrásból, részben más publicisztikákat felhasználva röpké egy hét alatt megírta ezt a nagy vihart kiváltott munkáját, amelyet a megalakítandó Sennyey-féle konzervatív párt eszmei manifesztumának szánt.⁴⁷ A társadalmi szerződésről szóló tanítást Asbóth már korábban is támadta, de itt különösen a népszuverenitás tanát kritizálja, amely már *A szabadságban* is úgy jelenik

⁴⁴ Szendrei László: A liberalizmus és a konzervativizmus vonzáskörében Asbóth János politikai-eszmei konstrukciójának változásai. Valóság 43. (2000) 5. sz. 81–82.

⁴⁵ Asbóth J.: Három nemzedék i. m. 87.

⁴⁶ Asbóth J.: Magyar conservatív politika. Bp. 1875. A mű részletes, alapos elemzését lásd Schlett I.: A politikai gondolkodás i. m. 708–734.

⁴⁷ Szendrei László: Asbóth János Magyar conservatív politika című munkájának közege és sajtóvisszhangja. In: Asbóth J.: Magyar conservatív politika i. m. 137–152., 137–138.

meg, mint ami az egyéni szabadsággal összeegyeztethetetlen. Enyhe gúnnyal írta az „Idegen és hamis” eszme itthoni jelenlétéről, hogy a magyar demokrácia nem más, mint a köznemesség antagonizmusa a főnemesség ellen. A társadalmi egyenlőség elvét azzal utasította el, hogy kiváltságos osztályok, csoportok nélkül veszély esetén nem lesz, aki vezesse a nemzetet, s helyett a „polgári egyenlőséget” (az állampolgári jogegyenlőséget) preferálta. Ellenezte az általános szavazati jogot is, sőt javaslatot tett az 1848-as – szerinte túl liberális, túl széleskörű választójogot adó – census megváltoztatására (mert azzal a műveletlen népelemek befolyása válhat döntővé az államapparátusban), valamint a magyar nemesség szavazati jogának megőrzésére és a napidíjakra. Asbóth tartotta magát *A szabadság* című munkájában deklarált meghatározáshoz, s kijelentette, hogy a szabadság kérdésében egyáltalán nincs különbség a liberalizmus és a „felvilágosodott” konzervatív politika között. Elutasította a politikai intézményeknek a racionalitásból kiinduló absztrakt igazolását, s az értelemmel, mint forradalmi, forradalmasító társadalmi tényezővel a történelmet, az életet és a nemzeti lényegét szegezte szembe. Ezen a ponton ragadható meg a *Magyar konzervatív politika* Asbóth által a legfontosabbnak tartott motívuma, *a magyar nemzeti érdek*: „A konzervatív politika az adott viszonyokból indul ki, és a helyzet, az állam, a honpolgárok reális szükségleteiben keresi a célját.”

Szerinte a megvalósítandó konzervatív fordulat megfelel a világpolitika konzervatív trendjeinek is. Bár a liberalizmus Magyarországon még hegemóniát élvez, Európában már hanyatlóban van. Az első spanyol köztársaság (1873–74) bukása és a harmadik francia köztársaság belső zavarai, instabilitása azt mutatják, hogy a monarchikus elv és a jogfolytonosság nélkül nem tud létezni szilárd kormányzat. Franciaországban a Thiers-féle köztársaság előbb-utóbb elkerülhetetlenül átadja majd a helyét a monarchiának. Az európai kontinens politikáját két egyaránt konzervatív nagyhatalom: a cári Oroszország és a bismarcki Németország uralják. Még a porosz kulturharc is a konzervatív eszmék érvényesülését bizonyítja, hiszen a protestáns államegyháziság küzd itt egy kisebbséggel szemben. Még a szabadság őshazájában, Svájcban is a szövetségi alkotmányt olyan módon reformálták, amely a szövetségi állam egységét erősítette. Amerikában megbukott a korrumpálódott Demokrata Párt, és ez Asbóth szerint azt jelenti, hogy ott is kezd a konzervatív áramlat megerősödni.⁴⁸

Mindennél fontosabb nemzetközi fejlemény volt azonban Asbóth számára az, hogy Angliában Disraeli vezetésével – 1841 óta első ízben – *konzervatív* kormány alakult. Disraeli valószínűleg nem pusztán politikai szerepe miatt, hanem azért is vált vonzó figurává Asbóth számára, mert a gyakorlatban

⁴⁸ Szendrei L.: Asbóth János Magyar konzervatív politika i. m. 143–144.

valósította meg magának *Asbóthnak* az ambícióit: az író és az államférfit ötvözte önmagában.⁴⁹

Asbóth Magyarországon elképzelhetőnek tartott egy az angliaihoz hasonló konzervatív fordulatot, s a reményteljes várakozás időszakában aktuálpolitikai publicisztikájában is igyekezett angol példával megvilágítani a helyzetet. Asbóth – érthető módon – irigyelte azt a politikust, aki egész lényével átérezte azt a hivatását, hogy eszméket teremtsen és valósítson meg, s aki egyaránt otthonosan mozog a politikai cselekvés és az ideák terén. Asbóth a maga eredeti modelljéhez (liberális elmélet és konzervatív gyakorlat) igazította Disraeli ténykedését, pedig bizonyára tudta, hogy az angol konzervatívok csak azért nyerhették meg a választásokat, mert feladták anti-reformer pozíciójukat, s nem változtattak az előző liberális kormányok eredményein. Ezzel pedig elnyerték a túl radikális változásoktól féltő, de azelőtt a liberálisokra szavazó középosztály nagy részének helyeslését is. Asbóth eszményképei, az angol toryk számára a legfőbb, végső megőrzendő érték a történelmileg kialakult angol állam, tehát a királyság intézménye, a Lordok Háza, a szokásjogon alapuló brit alkotmányosság, az anglikán államegyház és a Brit Birodalom volt. Ez utóbbinak az eszméjét éppen Disraeli vezetése alatt sikerült kisajátítaniuk, a liberálisoktól „elorozniuk”.⁵⁰

Disraeli új politikai hagyományt, a reformáló, „népbarát” konzervativizmus hagyományát teremtette meg Angliában.⁵¹ Asbóth a saját ideális politikai elméletének igazolását látta Disraeli pályafutásában, sőt annak sikerességével saját – látszólagos – következtelenségeit is megmagyarázta.⁵² Asbóth szemében Sennyey Pál báró lett volna a magyar Disraeli, aki azonban – számos okból – nem tudta betölteni az Asbóth által neki szánt szerepet.

Asbóth tradícióteremtési kísérlete

A végrehajtandó konzervatív politikai fordulatot Asbóth azzal akarja eszmeileg előkészíteni, hogy feltárja a konzervativizmus eszmei gyökereit, szerves hagyományát a magyar politikában és politikai gondolkodásban. Ez azért nem volt könnyű feladat, mert a konzervatív (általában arisztokrata) politikusok és a hozzájuk kapcsolódó katolikus klerikalizmus a szabadságharc mítoszától teljesen átvárt

⁴⁹ Szendrei László a Valóságban megjelent, Asbóthról írott tanulmányában elvonatkoztatni látszik ettől az élettörténeti száltól: Asbóth szerinte Disraeli eszmei megfelelőjének a magyar politikában nem önmagát, hanem kizárólag Sennyeyt tekintette.

⁵⁰ *Egedy Gergely*: Disraeli és a brit konzervatívok birodalom-konceptiójának átalakulása. In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Bp. 2002. 32–39.

⁵¹ *André Maurois*: Disraeli élete. Bp. 1928. 144.

⁵² Vö.: *Asbóth J.*: Disraeli. In: *Uő*: Három nemzedék i. m. 238–255.

magyar közvéleményben úgy jelentek meg, mint egyszerűen „Bécs”, a Habsburg-abszolútizmus hazai cinkosai. Asbóth azonban egy autentikusan „nemzeti” és a koreszmékre, a 19. század liberális haladására „nyitott” magyar konzervativizmus mítoszáat szeretné megalkotni – miközben a valóságban a „saját” konzervativizmusa bizonyosan teljesen más, mint akár az 1848 előtti, akár az abszolútizmus kori konzervativizmus.⁵³ Központi „hőse” Sennyey, akinek a személyében a most születő és a „rég”, 1848 előtti konzervativizmus közötti folytonosság reprezentálódik. Ő volt ugyanis az, aki ifjú politikusként 1848 szeptemberében már első közszereplése alkalmával az országgyűlésben nyíltan szembeszállt a forradalmi útra sodródó Batthyány-kormánnyal és Kossuthal.⁵⁴

A *Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt* című fejezet, amely 1825-től Világosig elemzi a magyar történelem legfontosabb eseményeit (természetesen a „magyar érdek” szemszögéből nem kevesebbet állít, mint hogy a szabadelvű politika vezette el Magyarországot a történelmi katasztrófiáig, Világosig és a Bach-rendszerig. Akadémiai székfoglaló beszédében 1895-ben Asbóth a következőképpen magyarázta a liberalizmus magyarországi „elfajulásának” folyamatát: „De a németek félreértik a francia doctinarismust, és ebből a másodfokú félreértésből merít a mi táblabíró világunk, szorgalmasan olvasva az *Augsburger Allgemeine*-ből, hogy mit beszélnek Párisban, hogyan idézi a badeni II. kamara ítélőszéke elé Rotteck a világtörténelmet.” Vagyis a magyarországi liberalizmus idegen minták után indult, „szervetlen” és a magyar nemzeti érdeknek ellentmondó fejlődési útra kényszerítette az országot. A teleologikus felfogású liberalizmust Asbóth a vádlottak padjára ülteti: szerinte ennek nevében a liberálisok feláldozták a magyar nemzeti érdeket. Az apriori tétel bizonyítására Asbóth szükségképpen egy kalap alá vette az egész liberalizmust, és nem tesz különösebb különbséget a valóban sokszor nyugati mintákat követő és a hazai viszonyokkal nem kellő mértékben számoló centralisták, valamint – éppen ellenkezőleg, a politikájukat a magyar alkotmányos tradíció, mindenekelőtt a vármegyei rendszer – védelmére építő Kossuthék álláspontja között. Ám több helyen is egyértelműen kiderült, hogy Asbóth számára nem a külföldi eszmék és eszményképek, hanem konkrétan a Rotteck-Welcker-féle német, általa „sablon-liberalizmusnak” titulált eszmei irányzat volt a „főellenség”, amely szerinte: „a német szobatudósok okoskodási aszkórában sínylődő theoremaja”. Vajon miért találta oly taszítónak, életidegennek Rotteck liberalizmusát Asbóth? A német korai liberalizmus (konstitucionalizmus) teoretikusai elméleteiket kézszek voltak a német viszonyokhoz, a kisállamiság gyakorlati követelményeihez

⁵³ *Schlett I.*: A politikai gondolkodás i. m. 709.

⁵⁴ *Asbóth János*: Bárá Sennyey Pál. In: *Uő*: Jellemrajzok i. m. 215.

igazítani.⁵⁵ Csakhogy ez a liberalizmus a liberális eszményeket nem volt hajlandó a nemzet, a nemzetállam érdekeinek alárendelni, ahogyan azt Asbóth tette. (Éppen Rottecktól származik a mondás a német egységgel kapcsolatban: „Inkább szabadság egység nélkül, mint egység szabadság nélkül.”)⁵⁶

A felelőtlen szabadelvű politika irányzatának vezetője és szimbóluma Asbóth számára természetesen Kossuth Lajos volt. Kossuth és Széchenyi vitáját rekonstruálva átveszi Széchenyi Kossuth-kritikájának összes sztereotípiáját a „felelőtlenül izgató”, érzelmeiktől és képzeletétől vezérelt Kossuthról, aki becsvágyból tévútra, katasztrófába vitte nemzetét. Széchenyi mellett a Kossuth-kritika másik fő forrása pedig Asbóth egykori főszerkesztője, Kemény Zsigmond, akinek figuráját szintén kissé „átfesti” a maga konzervatív szempontjai szerint.⁵⁷ (Eközben Asbóth óv attól, hogy a nemzeti emlékezet a forradalomért való *teljes* felelősséget Kossuthra hárítsa, szerinte legalább annyira hibásak azok, akik retorikájától elkápráztatva vagy a közvéleménytől félve nem mertek szembeszállni még időben Kossuthal.)

Kossuthal Asbóth szembeállítja gróf Dessewffy Aurélt, a reformkori „fontolva haladó” konzervativizmus ifjan elhunyt vezérének, aki szerinte Széchenyivel „közös frontot” alkotva küzdött a kossuthi radikalizmus ellen. (Dessewffy előtérbe állításának a legfőbb oka az volt, hogy korai halála miatt sem az adminisztrációs rendszerben, sem pedig a szabadságharc leverését követő megtorlásban és az abszolutizmus kormányzatában nem vett részt, így nem kompromittálódhatott úgy, mint a többi konzervatív arisztokrata politikus.) Dessewffy alakjának bemutatásánál Asbóth hallgat arról, hogy a fiatal konzervatív politikust még saját apja, a Széchenyi *Hitelével* vitázó Dessewffy József gróf is túl autoriter szemléletűnek tartotta. Nem is szólva Széchenyiről, aki úgy vélte, ha Dessewffy hatalomra kerül „levágatta volna a fejeket”.⁵⁸

Dessewffy halála és Széchenyi, valamint az Apponyi György-féle „ifjú konzervatívok” háttérbe szorítása után a politikai vezérszerep Kossuthé lett, aki Asbóth szerint „varázshatalma” révén a közvéleményen kívül a kormányt is hatalmába kerítette, mivel a Batthyány-minisztériumnak ő volt a valódi feje. Asbóth Kossuthot kárhoztatja azért, hogy az ország az 1848-as törvényeket mintegy „improvizálva”, hirtelenül elfogadta. Szerinte az 1848-as törvények az elvek vitathatatlan helyessége (jobbágyfelszabadítás, sajtótörvény) ellenére mégis elítélendők, mert Magyarország alkotmányát azonnal a legszélesebb demokratikus alapra fektették, s együtt a vármegyéknek adott széleskörű önkormányzattal ez szükségképpen meg kellett, hogy rendítse a nemzeti állam egységét, szilárdságát.

⁵⁵ Erdődy Gábor: A 19. századi német liberalizmus. Bp. 1993. 41.

⁵⁶ Uo. 31.

⁵⁷ Szendrei L.: Asbóth János Magyar konzervatív politika i. m. 142.

⁵⁸ Dénes Iván Zoltán: Közügyé emelt kiváltságörzés. Bp. 1989. 28–29.

Amellett ez a berendezkedés – ha átmegy a gyakorlatban – megfosztotta volna politikai súlyától a magyar nemességet, márpedig a nemesség – a maga minden negatívumával együtt – „a magyar állameszme szilárd támasza volt.” Az asbóthi felfogás szerint ebből logikusan következett a magyar állam erejének megroppanása és a nemzet leveretése a szabadságharcban. Ámde a forradalom felidézői – Kossuthal az élen – elmenekültek, s míg Kossuth mind a mai napig jó egészségnek örvend, addig Széchenyi beleroppant a nemzeti katasztrófába, a Kossuth által tévútra csalt szerencsétlen politikusok és katonák pedig áldozatul estek a megtorlásnak. Mégis megmaradt 1848 után egy politikai erő, amely kedvező körülmények között újból felvehette – és fel is vette – a harcot a nemzeti függetlenségért: a konzervatívok.

A mű harmadik fejezete, *A konzervatívok küzdelme az alkotmányért* azt kívánja bizonyítani, hogy az alkotmány visszaállítását és az 1867-es kiegyezési rendszer megalkotását igazából *egyedül* a konzervatívoknak, köztük természetesen Sennyey Pálnak köszönheti az ország. Olykor a fejükkel játszva⁵⁹ ők írtak emlékiratokat az uralkodóhoz, nekik köszönhető az 1860-as októberi diploma létrejötte, s az 1865-ös országgyűlés összehívása is. Tény és való, hogy a bécsi kormány a konzervatívokat is ellenzéknek, sőt veszedelmes ellenzéknek tekintette, azonban Asbóth hallgat arról, hogy a konzervatív arisztokrata politikusok – ugyan azon dolgoztak, hogy Ferenc József állítsa vissza a magyar rendi alkotmányosságot – eközben kiszolgálták az abszolutista rendszert közfunkcióikban és propagandájukkal egyaránt.⁶⁰ A konzervatívok a szabadságharc leverése utáni politikai önálló törekvése valójában az 1847-es rendi alkotmányosság visszaállítására irányult. Olyan – sem Kossuth-pártisággal, sem pedig túlzott liberalizmussal nem gyanúsítható – történetíró, mint Berzeviczy Albert állapította meg róluk: „Erről az állásponttól azután Szécsen nemcsak a magyar forradalmat ítéli el, hanem kegyetlen kritikát gyakorol az egész parlamenti rendszer, a sajtószabadság, az esküdtszékek, az úrbérmegváltás, szóval minden szabadelvű reform fölött, a nélkül, hogy a teendőket megjelölné, s a fejlődés irányát kitűzné.”⁶¹

Ezekben az években Deák Ferenc a maga nézetével – hogy tudniillik az alkotmányos jogfolytonosság helyreállítása egyedül az 1848-as törvények legitim törvényként való elismerése és alkotmányos módosítása révén érhető el – teljesen

⁵⁹ *Asbóth J.*: Báró Sennyey Pál i. m. 544.

⁶⁰ Konkrétan Sennyey például a Windischgraetz katonai uralma alatt kiépülő ideiglenes polgári közigazgatás irodalmi osztályának állt az élen. Széchen Antal gróf pedig még Angliába is elutazott, hogy meggyőzze az angol közvéleményt Batthyány Lajos kivégzésének helyes voltáról, s még 1894-ben is lemondott akadémiai tagságáról azért, mert az MTA is részt vett a Kossuth halálát követő megemlékezésekben. Vö. *Dénes I. Z.*: *Közügyé emelt* i. m. 168.

⁶¹ *Berzeviczy Albert*: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I. Bp. 1922. 210–211. (Gróf Széchen Antal „Politische Frage der Gegenwart” című 1851-es röpiratáról van szó.)

egyedül állt még.⁶² Ezzel szemben Asbóthnál Deák szerepe – szöges ellentétben a saját korábbi álláspontjával, a *Három nemzedék* Deák-képével – mindössze abban merült ki, hogy pártjával és a nemzettel nagy népszerűsége és tekintélye által el tudta fogadtatni azt a politikát, azt a megoldást, melyért a konzervatívok olyan sokáig küzdöttek.

Az októberi diploma után a konzervatívok Asbóth szerint csak azért voltak hajlandók elfogadni a diploma álláspontját, s megjelenni a diploma alapján létesített összbirodalmi törvényhozó testületben, a Reichsrathban, mert úgy vélték: ez jelentheti az első lépést a történeti magyar alkotmányosság felé. Ennek bizonyítására Asbóth idézi Majláth Györgyöt, aki tiltakozott az ellen, hogy – a jogfolytonossági alapot nélkülöző – Reichsrath törvényeket hozzon. A valóság ezzel szemben az, hogy a rendi-federalisztikus szemléletű októberi diploma a konzervatívok egyértelmű helyeslését váltotta ki, s a konzervatívok csak akkor mondtak le annak megvalósításáról, amikor az a magyar közvélemény teljes elutasításába ütközött.⁶³

Asbóth szerint a kiegyezést előkészítő Deák-pártnak mindenben engedni kellett Ferenc Józsefnek, s engedett is. Csak ahhoz ragaszkodott, hogy a konzervatívok programját ők hajtsák végre, s hogy nekik jusson a hatalom. A konzervatívok viszont Asbóth szerint önmagukat feláldozva félrevonultak, miután megvalósították az alkotmányosság visszaállítását. Félrevonultak azért, hogy a kiegyezés nagy művének konszolidálását olyan politikusok végezzék el, akiket a közvélemény támogathatott. Ezeknek egyike volt Andrassy Gyula, akinek csoportja fokozatosan kivette Deákék kezéből a kormányzást, s ezzel elkezdődött az országot a pusztulás szélére vezető Andrassy-korszak.⁶⁴

Az Andrassy-éra bírálata

Asbóth úgy látta, hogy Magyarország a tönk szélére jutott az 1867 óta eltelt években, elsősorban Andrassy Gyula miniszterelnöki ténykedése miatt; mindazonáltal Andrassy személyisége és kormányzása csak „kifejez” szerinte egy általános – a magyarságra a legkárosabb következményekkel járó – politikai irányvonalat: a liberalizmust. Asbóth a „magyar érdek” nevében dühösen támadta meg a dualizmus első miniszterelnökét és rendszerét, s e sértő

⁶² *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon II. Bp. É. n. [1927.] 162–163.

⁶³ Uo. 134. „Legtöbbjük annyira rabja volt önalkotta eszmevilágának, annyira távol élt a nemzetétől, s annyira nem értette meg és nem akarta megérteni azt az óriási változást, melyet 1848 idézett elő a nemzet gondolkodásában, s melyet ők csak néhány agitátor mulékony művének tekintettek, hogy ők valóban hittek az októberi diploma sikerének lehetőségében.”

⁶⁴ *Szendrei L.*: Asbóth János Magyar conservatív politika i. m. 141–143.

kitételek bántották meg annyira Andrássy Gyulát, hogy Asbóthnak hamarosan távoznia kellett minisztériumi állásából.⁶⁵ Deák Asbóth szerint a nagy mű, a kiegyezés művének befejezése után nem volt vezér többé, hanem csak zászló Andrássy kezében, melyet olyankor lobogtatott magasan, midőn attól lehetett tartani, hogy a hívek megingatott dandárjai különben nem követnék kalandozásaiban az új vezért. Más szóval ugyan Deák megtette 1867-ben a magáét (még ha érdemei egy részét Asbóth voltaképpen a konzervatívoknak tulajdonítja is), ám utána semmit sem tudott hozzátenni a „magyar állameszme” kiteljesedésének előmozdításához, ezért az asbóthi felfogás szerint leértékelődött a szerepe. Tény, hogy Deák politikai befolyása – részint betegségének elhatalmasodása, részint pártjának kezdetől való heterogenitása folytán, ami természetesen a bomlási folyamatban is meghatározó szerepet játszott – a kiegyezést követő évektől folyamatosan csökkent. Asbóth azért némi igazságot szolgáltat a haza bölcsének: „De cynicus méltatlanság volna Deáknak tudni be az Andrássy-rendszert és eredményeit. Deák a pártot csak a conservatívek által létesített kiegyezés elfogadásáig vezette.” Asbóth szerint Deák a bölcszet jellemző önismerete miatt irtózott a kormányzás és igazgatás folytonos és rendszeres működtetésének terheitől.

Asbóth szerint a liberalizmus magyar képviselői a kiegyezés után feláldozták a „magyar érdeket” a liberalizmus absztrakt politikai és gazdasági elveinek, tehát a liberális demokrácia és a szabad versenyű piacgazdaság megvalósítását fontosabbnak tartották ama történelmileg kialakult intézmények védelménél, amelyek ugyan nem mindig és nem mindenben feleltek meg a liberalizmus elveinek, viszont megfelelően megvédték a magyarság nemzeti érdekeit.

A liberális politikai elveket illetően ez azt jelenti, hogy Asbóth szerint a liberálisok doktrínér módon és a nemzeti érdeket háttérbe szorítva követték:

- a demokrácia elvét, mert az általános szavazatjogot megközelítő cenzus – (az 1848-as választójog) – az alsóházat szerinte megnyitotta „a magyar-ellenes izgatóknak, a politikai kalandoroknak és a szellemi csőcseléknek”. (Az utóbbi két kategóriát vélhetően azért emlegette Asbóth, mert az 1848-as választójogi törvény – nem kívánva politikai jogélvezetet senkitől sem elvenni – meghagyta a régi, nemesi választójogot is, ezzel politikai szerepet engedve a deklasszált, vagyontalan ámde politikailag valamelyest tájékozott és a politikába való beleszólásra vágyó nemesek tömegének is.)

⁶⁵ *Báró Kaas Ivor*: Előszó i. m. XI. Nem mintha Asbóth tagadta volna Andrássy egyéniségének valós pozitívumait: lendületét, kitűnő fellépését, amely azokat is magával ragadta, akik politikájával a végső-kig elégedetlenek voltak. Lásd erről Ghyczy tervezései. *Magyar Politika*, 1875. január 17.

- az önkormányzatok autonómiájának elvét, mert olyan helyhatósági önkormányzatot létesítettek, mely a magyar államhatalmat az elé a dilemma elé állította, hogy a törvényes erély helyett gyenge, vagy törvénytelenül erőszakos legyen a nemzetiségekkel szemben.
- a polgári jogegyenlőség elvét, mert egyrészt az Eötvös-féle nemzetiségi törvényben a nemzeti egyenjogúság – Asbóth szemében abszurd – elvét alkalmazták, másrészt olyan – a német jogtudomány elvont sablonjainak megfelelő – igazságszolgáltatást hoztak létre, amely költséges és rossz, így Asbóth szerint a szegény ember számára Magyarországon nincs igazság. Helytelen volt emellett – a hatalmi ágak szétválasztásának liberális doktrínája kedvéért – megszüntetni a szolgabírák bíraskodási hatalmát. A Horváth Boldizsár-féle polgári perrendtartás csak az ügyvédeknek használt, a bírák számát pedig feleslegesen megszorította.

A *gazdasági* liberalizmus elvei pedig Asbóth szerint éppoly életidegen és kártékony eszmék lettek Magyarországon, mint a liberális politikai elvek. A szabad kereskedelem elve azért, mert a védővám nélküli magyar ipart elpusztítja az osztrák verseny. A smithi *laissez-faire* liberalizmus, a *láthatatlan kéz* működésére való hagyatkozás azért, mert így a magyar gazdaságpolitika nem használta ki Magyarország Nyugat és Kelet között fekvő helyzetének előnyeit, nem folytatott önálló átgondolt kereskedelmi politikát, s ebből következett a magyar kereskedelem hanyatlása. A tőke szabad forgásának gondolata pedig azért, mert az ország reális érdekeitől függetlenül mozogtak és koncentráálódtak az újonnan keletkezett tőkék, s ebből Asbóth szerint következett az Andrássy-rendszer alatt elburjánzott korrupció és a gazdasági válság.

Asbóth mindezen problémák ellen csak egy szóba jöhető orvosságot tud javasolni: a „magyar érdek politikáját”, amely egyszersmind magyar konzervatív politika kell hogy legyen.

A pozitív konzervatív program

Asbóth álma a *Magyar conservatív politikában* az volt, hogy „ezen országban erős monarchia, szilárd aristocrazia, gazdag polgárság, s erőteljes földmívelő osztály egy általánosan boldogító alkotmánynak szárnyai és kitisztult nemzetiség befolyása alatt áldott frígyben állhassanak egymás mellett.”⁶⁶ A röpirattal azonos címet viselő ötödik fejezet ennek a konzervatív „nemzetmentő” programnak a gyakorlati részét volt hivatva felvázolni. A „magyar érdek” megvalósítása a „magyar állameszmében” öltött testet. Asbóth szerint a „magyar állameszme”

⁶⁶ *Asbóth J.*: Magyar conservatív politika i. m. 11.

európai-nemzetközi jelentőségű tartalma abban áll, hogy a kettős monarchia centrumává váló Magyarország közvetítő funkciót tölthet be Kelet és a Nyugat között, a polgárosodásnak és a nemzetközi kereskedelem bővülésének lesz elősegítője. Ma már nekünk a kettős monarchia osztrák–német felétől, illetve a Habsburg abszolutisztikus törekvésektől semmi félnivalónk nincsen, mert a Habsburgok németországi hatalmának végleges leáldozása után a Habsburg-hatalom igazi súlypontja is csak Magyarországra eshet; így a magyarság történelmi küldetése az, hogy a Habsburg-dinasztiát uraló kelet-közép-európai országokból erős középhatalmat alkosson a régióban.⁶⁷ Ha a magyar állam megszűnnék, akkor annak következménye az lenne, hogy Kelet-Közép-Európa kis népei elveszítenék szabadságukat és anarchia vagy idegen hatalom (az orosz vagy német) uralkodna a régióban.

A sajátosan magyar szemszögű gondolatmenet egybecsengett a korszak közvéleményének többségével, s a liberális nemzetállamok korában az újonnan – és sokszor nem, vagy nem eléggé szerves módon – kialakult államokkal szembeállította azt a magyar nemzeti államot, amely folyamatos, nagytekintélyű történelmi tradíciókon, szilárd erkölcsi elveken és jogrenden nyugszik. Ezért a magyarság, amely az „egy politikai nemzet” a történelmi jogban rögzített elve alapján megalkotta ezt az államot, amolyan *primus inter pares*ként vezető szerepet játszik a Kárpát-medencében élő nemzetek között, s erről a szerepről nem szabad lemondania. Kollektív politikai jogokkal ezért a nemzetiségek – kivétel persze Horvátország – nem bírhatnak. Ez egyáltalán nemcsak a magyarságnak az érdeke, hanem valójában a nemzetiségeknek is, ugyanis a magyar elem túlsúlya a garanciája a magyar állam fennmaradásának, de a magyar állam szétesése esetén a nemzetiségek sem tudnának stabil államokat alkotni.

Asbóth a magyar állameszme megvalósításának, a nemzeti állam megerősítésének első és legfontosabb lépését a közigazgatás és a vármegyrendszer reformjában látta.⁶⁸ A vármegyében ugyanis az adott viszonyok között (gondoljunk arra, hogy Kemény Zsigmondnak, Asbóth egyik „mesterének” első politikai munkája is a *Korteskedés és ennek ellenszerei* volt), nemcsak a nemzeti érdek, de a valódi helyi érdek sem érvényesül, érvényesülhet a helyi klikkek és hatalmi összefonódások dzsungelében. Ezért szakképzett kinevezett tisztviselőkből álló közigazgatásra van szükség, a közigazgatást meg kell tisztítani a nepotizmustól, korrupciótól és a dilettantizmustól. Ezt teszi szükségessé a

⁶⁷ Ezt a gondolatot a maga részleteiben kifejtve lásd *Asbóth J.*: Eszmék a magyar faj hivatásáról. In: *Üő: Jellemrajzok* i. m. 25–51.

⁶⁸ A közigazgatási reformprogramot Asbóth élete végéig vállalta, mi több, ezt tartotta a Sennyey-féle párt programja legértékesebb elemének lásd *Asbóth János*: A közigazgatási reform. Visszapillantás az államosítási eszme fejlődésére. Bp. 1891. 8.

magyar állameszme érdeke is, ugyanis a vármegye jelenlegi autonómiája mellett bizonyos vármegyékben a nemzetiségiek kerítik kezükbe az önkormányzati szerveket, s elnyomják a magyarságot. Csak a közigazgatás átszervezése után lehet hozzálátni a megfelelő tekintéllyel és cselekvőerővel bíró parlament, valamint az erős kormány megszerzéséhez. Asbóth szerint a képviselőház tekintélye mélypontra süllyedt. Ezen csak akkor lehet változtatni, ha felülvizsgálják az 1848-ban elfogadott – Asbóth szerint túl liberális – választási cenzust, mert az a műveletlen elemek túlsúlyának kedvez, s vissza kell állítani a nemesi jogon való szavazást is. A közvélemény hangulatingadozásainak ellensúlyozására, s a pártoktól független történelmi-jogi folytonosság szempontjainak érvényre juttatása érdekében szükség van a felsőházra is, amelyet azonban meg kell reformálni. (Fennálló formájában a felsőház már pusztán létszámánál fogva is alkalmatlan ugyanis a törvényhozói munkára.) Asbóth szerint visszás érvelés éppen a liberálisok részéről tagadni a születési arisztokrácia létjogosultságát, hiszen éppen a liberálisok által felkarolt darwini fejlődélmélet hangsúlyozza azt, hogy a kiváló tulajdonságok a családokban öröklődnek, és a modern állattenyésztés is a legkiválóbb egyedek továbbtenyésztésén alapszik. De az arisztokráciának a maga létét mégis a magyar állam érdekeivel kell igazolnia, s ez meglehetősen magától értetődő, ugyanis a magyarságnak – a nemzeti egység és a történelmi kontinuitás érdekében – elemi érdeke a monarchikus államforma megőrzése: monarchia pedig arisztokrácia nélkül szinte nem képzelhető el. Asbóth mindazonáltal – bármilyen nagyra is tartotta a nemességet, bármennyire is hangsúlyozta annak történelmi küldetését – érzékelte ennek a szerepnek a problematikus voltát, s a megoldást a főnemesség és a köznemesség a megszerzett/megszerzendő műveltség és társasági modor alapján történő összeolvadásában vélte megtalálni. Romantikus gondolkodóként valami olyan szerepet képzelt el a nemesség számára, mint a kisállami partikularizmussal szemben a német nemzeti identitást megteremtő *Bildungsbürgertumé* volt Németországban. Asbóth azért vélte a magyar nemességet – még a polgárosodás viszonyai között is – alkalmasnak erre a szerepre, mert úgy látta: a magyar nemesség mélységesen demokratikus intézmény, amelyben egyrészt történelmileg kialakult szolidaritás élt a legrangosabb, leggazdagabb és a legszegényebb nemes között is, másrészt mindig „nyitott” volt lefelé, mindig magába tudta olvasztani a felemelkedő tehetségeket, s velük a nemzet teremtő energiáit. Hiszen Magyarországon a nemzetnek tett szolgálataikért egész parasztközségek, sőt zsidók is kaptak nemegyszer nemességet, ami más országokban teljesen ismeretlen volt.⁶⁹ Az egyházpolitikát illetően

⁶⁹ *Asbóth János*: A magyar birtokos osztály hanyatlása. In: Asbóth János válogatott művei i. m. 215.

Asbóth tagadta a konzervatívokkal szemben hangoztatott ultramontanizmus vádját, szerinte a magyar konzervatívok sohasem helyezték a katolikus egyház, illetve a pápaság érdekeit a magyar államérdek fölé. (Ez a kérdés azért volt fontos a munka megírásának történelmi kontextusában, mert a liberális nemzetállamok és a pápaság viszonya ekkor jutott mélypontra. Az egységes Olaszország fegyveres erővel megszüntette a pápai államot, válaszul IX. Pius az első vatikáni zsinattal kimondatta a pápai csalhatatlanság – sok teológus és egyházi vezető által is ellenzett – dogmáját.) Mi több, a konzervatív párt elismeri a nem-katolikus felekezetek (a zsidóság is) jogos igényeit, beleértve azt is, hogy törvényes házasságot köthessenek a katolikusokkal – ezért idő múltával a polgári házasságot is bevezethetik. A létrehozandó Konzervatív Párt nem katolikus, hanem felekezetfölötti párt lenne, amelynek azonban méltányolnia és védelmeznie kell a magyar katolikus egyháznak a történelmi alkotmányban betöltött kiváltságos helyzetét.

A véderő ügyében Asbóth természetesen a közös hadsereg fenntartása mellett foglalt állást, de úgy, hogy következetesen érvényesítsék azt az elvet, hogy a magyar katonákból álló csapatok lehetőleg Magyarországon állomásozzanak (a nem-magyarokból állóak pedig lehetőleg Magyarországon kívül), s magyar tisztük vezetése alatt álljanak. A külön parancsnokság helyett egységes parancsnokságot és egységes tisztképzést javasolt a honvédség és a közös hadsereg számára, mi több, szoros kapcsolatot kell kialakítani az ugyanazon a helyen állomásozó közös hadseregbeli és honvéddadtestek között, ami lehetővé tenné azt, hogy a magyarság egyre inkább magáénak érezze a közös hadsereget. Asbóth tudatában volt annak, hogy katonai programja rokon az általa korábban kritizált Balközép programjával, amelyet itt méltányol is. A gazdaságpolitikában a nemzeti szempont határozottabb érvényesítését javasolta. Az ország fejlődő iparát szerinte megfojthatja a fejlettebb Ausztria versenye, ezért az országnak fel kellene állítania a külön magyar vámterületet.⁷⁰

A *Magyar konzervatív politika* nyomán kitört vihar és minisztériumi állásának megszűnése miatt Asbóthnak új megélhetési forrás után kellett néznie. Így kezdődött kapcsolata a *Magyar Politika* című újsággal. A *Magyar Politika* 1872 elején indult meg, a mérsékelt konzervatív, nem kifejezetten katolikus klerikális, de azért a klérushoz is közelálló Deák-pártiak orgánusaként. Legfőbb támogatója Lónyay Menyhért volt, főszerkesztője pedig az a Kecskeméthy Aurél, aki kitűnő újságíróként, nagy műveltségű emberként, de egyszersmind szilárd politikai elvek nélküli tollforgatóként volt közismert a kor Magyarországon. 1872 szeptemberétől a lap magát nyíltan konzervatívnak, egyszersmind azonban a Deák-párttól

⁷⁰ Szendrei L.: Asbóth János Magyar konzervatív politika i. m. 144–45.

független orgánumnak tekintette, de a *Magyar Állam* című katolikus lap által hirdetett militáns konzervativizmustól is elhatárolódott. 1875 januárjától Asbóth a lap főmunkatársa lett, amely ezáltal a Sennyey-féle konzervativizmus orgánumaként működött.⁷¹

Sennyeyék eleinte meg szerették volna nyerni maguknak a Deák-párt zömét.⁷² Hamarosan azonban megvalósult a Deák-párt nagy részét és a Tisza Kálmán-féle Balközép erőit egyesítő pártfúzió, s az így létrejött új, Tisza Kálmán vezette Szabadelvű Párt az új választásokon hatalmas többséget nyert. A „Jobboldali Ellenzék” néven fellépő Sennyey-párt pedig mindössze 18 képviselőt küldhetett, így Asbóth egy kis ellenzéki párt ideológusává, publicistájává vált, s egy darabig még abban bízott, hogy idővel meg fognak erősödni.

A *Magyar Politikában* írt cikkeiben Asbóth továbbra is hangsúlyozza saját eszmei gyökereit, konzervativizmusa a Dessewffy-féle konzervativizmusnak a szerves folytatása.⁷³ Most azonban már ennek az iránynak a helyessége bizonyos kérdésekben – például a közigazgatás államosítását illetően – szerinte a liberálisok számára is nyilvánvaló.⁷⁴ A tervezett pártfúzió, a Deák-párt és Tisza Kálmán kompromisszuma Asbóth szerint erkölcsstelen és helytelen, mert a szilárd elvek hiányára nem lehet életképes pártot építeni. Amikor ténylegesen megvalósult a fúzió, akkor Asbóth úgy látta: a megalakult Szabadelvű Párt nem fog tudni kormányozni, mert túl sok ellentétes érdeket és elvet fog össze.⁷⁵ Kommentálva az új párt szerinte higgadt és méltóságteljes parlamenti bemutatkozását, Asbóth újólágy kifejtette a maga ellenzéki álláspontját a honvédelem kérdéseiben, amely csak annyiban bővült a *Magyar konservatív politika* megírásához képest, hogy szerinte az általa javasolt elhelyezése a seregtesteknek a mozgósítást is meg fogja könnyíteni. (Ennek ellenére Sennyeyék megszavazták a katonai költségvetést, mert nem kívántak nehézségeket támasztani az államháztartásnak.)⁷⁶ A választások után Asbóth azt hangsúlyozta: a pártfúzióval Tisza és pártja feladta a maga elvi álláspontját a közjogi kérdésben, ami önmagában még helyes is volna, csakhogy nem azért történt mindez, hogy konstruktív államépítő munkát végezzenek, hanem mert mindenáron meg akarták szerezni a hatalmat és ezért fogtak össze az Andrássy-rendszer korrupt támogatóival. Ugyanakkor megjelent a jobboldali ellenzék programnyilatkozata, a

⁷¹ Szendrei László: Asbóth János Magyar Politikában megjelent, kötetben kiadatlan politikai publicisztikája. Könyv és Könyvtár 28. (2006) 199–251.

⁷² Asbóth János: A zöm. Magyar Politika, 1875. február 20.

⁷³ Magyar Politika, 1875. január 1.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Magyar Politika, 1875. március 7.

⁷⁶ Magyar Politika, 1875. március 14. Honvédelem I–II., Uo. 1875. március 16. Honvédelem III.

„zempléni pontok”,⁷⁷ amely Asbóth szerint oly megfelelő program, hogy tulajdonképpen a kormánypárt sem találhat benne semmi kivetnivalót.⁷⁸ Azt Asbóth már ekkor látta, hogy Sennyey a vezérségre, a nagy konzervatív párt megteremtésére alkalmatlan, mert képtelen népszerűvé válni a politikai elit körében, de szerinte ez nem ok arra, hogy ne kövessük a konzervatív zászlót, hiszen az elvek helyessége és az elvekhez való ragaszkodás az, ami igazán számít egy politikusnál.⁷⁹

Végülis Asbóth belátta a konzervatív párti politizálás esélytelenségét – és bár Sennyeyt őszintén szerette, s bántotta az, hogy egyesek emiatt opportunistának bélyegezték – elhagyta a párt sorait.⁸⁰ A kis jobboldali ellenzék nemcsak azért nem tudott megerősödni, mert Sennyey arisztokratikus modorú, az embereket – és főleg a dszentrit – megnyerni nem tudó egyéniség volt, hanem azért sem, mert egyes programpontjai (így például a választójog további szűkítése, a szigorú takarékoság az államháztartásban, vagy a közigazgatás államosítása) kifejezetten népszerűtlenek voltak, s a párt Asbóth publicisztikai erőfeszítései ellenére sem tudta „lemonsni” magáról azt a bélyeget, hogy tulajdonképpen a bécsi udvarhoz húzó, magyarellenes, „aulikus” arisztokraták és papok érdekeinek képviselője.

Amikor a Szabadelvű Párt rendszere a Tisza Kálmánnak kedvezményekkel, személyes előnyökkel lekötelezett, s neki feltétlenül engedelmeskedő „mamelukokból” álló többség megszilárdult, akkor egy darabig Asbóth az összes '67-es ellenzékiet össze fogni próbáló Mérsékelt Ellenzékbe vetette a maga politikai reményeit. Eleinte úgy látta, hogy a Mérsékelt Ellenzékre történelmi küldetés vár. A Szabadelvű Párt liberalizmusa ugyanis csak cégér, valójában a Szabadelvű Párt konzervatív és Ausztria érdekeit szolgálja, ezzel pedig a liberalizmust kompromittálja. Szélsőbaloldal, függetlenségi párt pedig ugyan mindig lesz, de az a politikai stabilitásra komoly veszélyt nem jelent, mert csak akkor erősödhet meg, ha az ország elégedetlen. Egy józan konzervatív politikának van esélye, csak hogy figyelembe kell venni azt – amit Sennyey nem látott –, hogy a magyar politikai élet irányítója még mindig a köznemesség.⁸¹ Végül azonban a Mérsékelt Ellenzék sem váltotta valóra Asbóth reményeit. Egyrészt nem volt világos programja, jelentős szerepet játszott benne a Simonyi Lajos-féle „független szabadelvű” frakció, amely municipalista nézeteket – tehát Asbóth felfogásának éppen az ellenkezőjét

⁷⁷ A dokumentum elemzését lásd Magyarország története 1848–1890. II. Főszerk. Kovács Endre. Bp. 1979. 1223. (A hivatkozott fejezet *Szász Zoltán*: A konzervatív liberalizmus kora. A dualista rendszer konszolidált időszaka 1875–1890.)

⁷⁸ Magyar Politika, 1875. május 21.

⁷⁹ Magyar Politika, 1875. április 28.

⁸⁰ Asbóth levele Pulszky Polixénához, 1878 febr. 3. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond VIII./2100.

⁸¹ *Asbóth János*: Új Magyarország. Magyar jelenről, magyar jövőről. Bp. 1880.

hirdette, és az állam és az egyház elválasztásának eszméjével is kacérkodó Szilágyi Dezső-féle csoport. Másrészt pedig vezére mindinkább Apponyi Albert lett, akiben Asbóth a „divatos” eszmeáramlatokat kiszolgáló, a „népszerűséget” vadászó, nem kellő belső tartással bíró politikust látott, akit „ifjonti heve” és a „modernség” vágya vezet.⁸² Mindennek az lett a következménye, hogy Asbóth egy időre elfordult a gyakorlati politizálástól, majd 1887-ben a Szabadelvű Párt programjával került vissza a parlamentbe.

Az „államközpontú” konzervativizmustól – a „társadalmi” konzervativizmusig

Szendrei László úgy vélekedik, hogy Asbóth politikusi-gondolkodói pályája három: egy liberális, egy konzervatív és konzervatív-liberális stációból tevődik össze. Szerinte Asbóth a *Magyar konzervatív politikában* rögzített pozícióját liberális-konzervatív irányban módosította, s ez az álláspontja érdemben nem változott már.⁸³ Jómagam azonban úgy vélem: a harmadik stációt, amelynek kezdetét nem 1875-re, inkább Asbóth a parlamentbe való visszatérésére (1887), vagy még inkább a Szabadelvű Párttal az egyházpolitika miatti szakítás időpontjára tenném, inkább Asbóth „keresztény-újkonzervatív” korszakának kellene nevezni.

E harmadik stációt úgy határozhatnánk meg leginkább, mint a liberális konzervativizmusból való átmenetet a katolikus újkonzervativizmusba. Asbóth korábbi konzervatív érvelésében nem játszott érdemi szerepet a vallás. A *Magyar konzervatív politikában* – már csak az ultramontanizmus vádjának kivédése miatt is – természetesen megjelenik a vallás (és konkrétan a katolikus vallás) témája, de csak úgy mint a – végső értéként, a politika végső principiumaként posztulált – magyar nemzetállamiság egyik belső tényezője.⁸⁴ Asbóth nem foglalkozik sem azzal a kérdéssel, hogy igaz-e a vallás, sem azzal, hogy a vallásból levezethetőek e bármilyen társadalomelméleti elvek. Persze mint láttuk, *A szabadságban* megjelenik és fontos szerepet kap a kereszténység, azonban csak mint a kereszténység (vagy legalábbis a világi hatalommal bíró kereszténység) korszaka utáni kornak, a liberalizmus korának az eszmei megalapozója, mint az emberiség eszmei fejlődésének egy – már meghaladott – stációja.

⁸² Schlett I.: A politikai gondolkodás i. m. 741.

⁸³ Szendrei L.: A liberalizmus és a konzervativizmus i. m. 85. „Asbóth harmadik gondolati-politikai pozíciója 1875-től számítható, ez gyakorlatilag később már nem változott.” (Kiemelés tőlem. Sz. M.)

⁸⁴ Asbóth J.: Magyar konzervatív politika i. m. 119.

Az egyházpolitika kérdésében elmondott parlamenti beszédek természetesen hangsúlyozzák a vallás társadalmi kohéziós szerepét, szemére hányják Csáky Albin és Wekerle Sándor egyházpolitikájának azt is, hogy kiélezi a felekezetek közötti harcot, s azt is, hogy a vallás megtámadásával a társadalom erkölcsi alapját támadják meg, amellet pedig „lovat adnak” a nemzetiségi törekvések alá is, mert a nemzetiségiek – amelyeknek politikai vezetői nagyon sokszor egyházi vezetők, papok voltak – most arra hivatkozhatnak, hogy vallásukban támadják meg őket. Ezekben a beszédekben nyitva marad azonban az a kérdés: vajon a vallásra csak a nagy tömegeknek van-e szükségük, vagy az *valóban* a társadalmi és politikai rend erkölcsi-elvi alapja-e?⁸⁵

Másként áll a dolog az 1895-ös akadémiai székfoglaló beszédben.⁸⁶ Asbóth kritizálja a 19. században a darwini fejlődéstudomány révén kiteljesedő, az élő természet és az ember mivoltának megmagyarázására is alkalmassá váló természet-tudományos-materialista világgépet. Pontosabban nem magát a világgépet kritizálja, hanem annak az *abszolút* igényeit: „Az ember, mint szerves lény, kétségkívül alá van vetve a biológia és a physiologia törvényeinek, de alá van vetve más törvényeknek is, melyek amazokkal együttessen és kölcsönösen hatnak és azokra visszahatnak, melyek nélkül civilisatio és társadalom nem képzelhető és melyeket *erkölcsi törvényeknek* nevezünk.”⁸⁷

Oly sok más 19. és 20. századi vallásos gondolkodóhoz hasonlóan Asbóth sem azt próbálja kimutatni, hogy a vallás igaz, vagy valószínű – hanem inkább azt, hogy a vallás segítségével tudja az ember „elhelyezni magát” a világban, a transzcendencia ad választ az értelemre, az értékekre vonatkozó kérdésünkre. Vessük össze ezt *A szabadság* fentebb idézett passzusával, mindenfajta absztrakt történelmi cél elutasításával! Asbóth tehát az akadémiai székfoglaló beszéd megírásának idejére lényegében pozitivistából⁸⁸ kereszténnyé⁸⁹ lesz, de mindenesetre istenhívővé: az embert egy isteni világregend keretében akarja elhelyezni. Azonban a vallás nemcsak az ember végső kérdéseire ad választ, hanem Asbóth szerint a társadalmi problémák megoldásához is csak a kereszténység vezethet el.

⁸⁵ Asbóth beszéde a Wekerle-kormány egyházpolitikai programjáról a képviselőház 1893. március 9-én tartott ülésén. In: Asbóth János Társadalmi-politikai beszédei i. m. 230–267.

⁸⁶ Részletesen elemezte Asbóth székfoglalóját – és annak eszmetörténeti háttérét – *Lackó Miklós*: A magyar konzervatívok legképzettebb publicistája. Asbóth János: Korunk uralkodó eszméi (www.c3.hu/scripta/szazadveg/19/lacko.htm, letöltés 2016. nov. 12.)

⁸⁷ *Asbóth J.*: Korunk uralkodó eszméi i. m. 253.

⁸⁸ Természetesen a korábbi művek alapvetően pozitivista szemlélete nem zárja ki azt, hogy Asbóthnak akkor is lehetett valamilyen – a tudatos világnézeti kereséstől független, fideisztikus jellegű – vallásos hite.

⁸⁹ Azt nem tudjuk Asbóth megnyilatkozásaiból rekonstruálni, hogy vajon katolicizmusa túlment-e az isteni világregend és az evangéliumi erkölcs elfogadásán, s valaha elfogadta-e a kereszténység nagy misztériumait.

A szekularizált világ eszméi, a „XIX. század uralkodó eszméi”, a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség – mert Asbóth persze itt sem tudott elszakadni Eötvös emlékétől – nemcsak nem valósultak meg a 19. században, hanem radikálisan szembekerültek egymással. Ugyanis a szabadság képviselői, a liberálisok a *laissez-faire* kapitalizmus szabadságát akarják, amely kizárja az egyenlőséget – a szocialisták pedig a szocializmus egyenlőségét; amely kizárja a szabadságot. S a francia forradalom harmadik jelszava, a „testvériség” mintha teljesen eltűnt volna – illetve akik képviselik, azok éppen azok a katolikusok, akiket *mindkét* nagy politikai-eszmei tábor, a liberális és a szocialista egyaránt megvet és a múltba akar száműzni. „Ezt már épen csak azok hangoztatják még, a kiktől elfordult mind a két tábor, mely egymást felfalni kész: a régi vallás megfogyott hívei és szolgái, a megüresedett templomokban, szószéken és gyóntatószékben.”⁹⁰ Pedig a testvériség gondolata – s végső soron a kereszténység szelleme – nélkül mindhárom „uralkodó eszme” csak eltorzulhat, önmaga ellentétébe fordul át. „Érzi talán az emberiség ösztönszerűleg, ha nem tudatosan, hogy ezek az evangyéliumi eszmék csak az evangyélium szellemében valósíthatók meg, mert e nélkül, vagy épen ennek ellenére, valamint a nagy forradalomban, minden kísérlet ez eszmék megvalósítására csak rémuralom által eszközölhető [...]”⁹¹

Ezért – a politikai hatalom szekularizálódása ellenére – a nagy tömegek ilyen vagy olyan formában visszatérnek a valláshoz. A lourdes-i csoda nyomán kibontakozó vallásos lelkesedés Franciaországban, vagy akár a magyar Alföld szektárius vallási mozgalmi mind-mind azt mutatják, hogy – az állam közönye, olykor pedig ellenségessége ellenére – az emberek transzcendens kiutat keresnek a kor problémáiból. De nemcsak a tömegek térnek vissza a kereszténységhez, hanem a kereszténység is visszatért – miután elveszítette a világi hatalom intézményes támogatását – oda, ahonnan eredt: a tömegekhez, a néplelék, az egyszerű emberek vallásos érzéséhez. „A katolikus világban, amelynek szelleme az egység és universalitás, a pápaság, elhagyatva és megtámadva a királyoktól, megemlékezik az egyház eredetéről: azokhoz fordul, kiktől kezdettől fogva előszeretettel gondoskodott, a szegényekhez és elhagyottakhoz, az ügyefogyottakhoz és elnyomottakhoz intézi szavát, mondván: 'bocsássátok hozzám a kisdedeket'. XIII. Leo *Novarum rerum* encyklikája epochát jelez az emberiség történetében.”

Asbóth konzervatív-katolikus fordulata azzal is összefügg, hogy a dualizmusban szerzett tapasztalati nyomán enyhébbé vált kritikája a nemzeti

⁹⁰ Asbóth J.: Korunk uralkodó eszméi i. m. 253.

⁹¹ Uo.

liberalizmuson alapuló magyar rendszerrel szemben – de élesebbé a kapitalizmus vonatkozásában. *Ugyanaz* az Asbóth, aki a *Magyar conservatív politikában* még azt állította, hogy az ország a pusztulás szélére került Andrássyék politikája következtében, 1892-ben azt írta a kiegészítés óta eltelt huszonöt évről: „Leválták az ősi fát, de gyökeréből újra kihajtott, jó talajban erősen állva, gondos kezektől őrizve, ápolva, ma már újra meghatalmasodott sudara, messze terjeszti sűrű zöld terebélyét, a régi erő dolgozik benne a régi nagyságra. A betelt huszonöt esztendő alatt, a sokfelől korai kárörömmel fogadott első ingadozó indulás után, csakhamar nőttön-növekvő bámulással látta ellenség és barát, hogy a magyarnak csak a szabad kezett kellett visszanyerni, hogy dolgait maga intézhesse, lankadatlanul és okosan és soha nem látott, soha nem képzelt arányokban növekedjenek napról-napra a nemzetnek szellemi és anyagi erői, izmosodik, gazdagodik, hatalmasodik az ősrégi újdontú magyar állam, virágzásnak indul minden, a hol már-már csak pusztulás volt látható.”⁹²

Az 1875-öt követő tizenöt esztendő vezető politikusáról, Tisza Kálmánról Asbóth mindig is sokkal jobb véleménnyel volt, mint Andrassy Gyuláról. A *Magyar conservatív politika* hasábjain – amely tele van Andrassy-ellenes szitkozódásokkal – Tisza Kálmán alig említettik, és amikor igen, akkor dicsérőleg.⁹³ A dualista rendszer nemcsak gazdasági felvirágzást hozott, nemcsak az ország nemzetközi helyzetét szilárdította meg, hanem *társadalompolitikai* törekvéseiben és eredményeiben is van, ami dicséretes Asbóth szerint: „Mert az 1875-ben kezdődő korszakban eltűntek ugyan, vagy visszavonultak törvényhozásunkból a fényes elméletek emberei. De ha törvényhozásunk e legújabb korszaka nélkülözi is a ragyogó eszmék, a vonzó elméletek fényét, örömmel lehet észlelni, hogy egy gyakorlati szellem kezd meghonosulni benne, mely azelőtt többé-kevésbé hiányzott. El kell ismerni, hogy törvényhozásunk e legújabb korában nem ugyan a terhek leszállításában, mert a múlt hibáinak súlyos következményei ezt nem engedik meg, de a mi ennél többet ér, a nagy terhek könnyebb elviselésére, segélyforrásaink kifejtésére, az adóképeség fokozására igen sok történt. Bár mennyire tértek el nézeteink a nagy politikai kérdésekben, minők a kiegészítés, a keleti politika kérdései voltak, egyet fog érteni abban minden elfogulatlan ember, hogy épen a földbirtok érdekei körül rendszerrel, gonddal, gyakorlati érzéssel igyekezett az

⁹² *Asbóth J.*: Jellemrajzok i. m. VII.

⁹³ „[...] és tán csak Tisza Kálmán férfias, erélyes, a népszerűséggel nem törődő és igaz államférfiúhoz illő fellépésének és tekintélyének köszönhető, ha a közelebbi években meghíúsultak a szélső balnak a társadalmi rend megbontására ez alapokon irányzott törekvései.” *Asbóth J.*: *Magyar conservatív politika* i. m. 45.

újabb törvényhozás gyógyítani azon sebeket, melyeket korábbi legislatiók ejtettek.”⁹⁴ Vagyis megmenteni azt a magyar nemességet, amelyet Asbóth a magyar államiság s nemzeti lét biztos támaszának gondol, s amelyet szerinte a jobbágyság – túl gyorsan és megfelelő előkészítés nélkül végrehajtott – megszüntetése, a tőkés gazdasági viszonyok hirtelen térhódítása tett tönkre.⁹⁵

S amikor Asbóth – már az 1905–1906-os nagy alkotmányválság és a koalíció uralma *után* – mérleget von a szabadelvű párt hosszú uralmáról, akkor már nem talál abban más súlyos kivetnivalót, mint hogy a „capitalistikus börze-liberalizmus” szálláscsinálója volt, és vallásos érzületükben támadta meg a nagy néptömegeket.⁹⁶ Önmagában tehát a kiegyezéshez való merev ragaszkodás Asbóth szerint *nem* idegenítette volna el a tömegeket a Szabadelvű Párttól. Viszont a tőkés társadalmat és az azt igazoló *laissez-faire* liberális közgazdaságtani nézeteket Asbóth – a kialakuló hazai kapitalizmusról szerzett tapasztalatai nyomán – egyre radikálisabban kritizálta.

Természetesen a „romantikus”, érzelmi alapú, a tőke uralmától, a piacgazdaságtól inkább az alapvető emberi értékeket, az emberi kiteljesedés lehetőségeit féltő, mintsem a kizsákmányolást és a nyomort számon kérő kapitalizmuskritika korábban is jelen volt Asbóth gondolatvilágában. Az *Álmok álmodójában* például ezt olvassuk: „Oh, időnk fia, büszke vagy korodra, bámulod haladásodat? S hova haladunk vajjon? Félek, rettegek, iszonyodom, hogy maholnap élet helyett csak az életért való küzdelem, ember helyett csak gép fog létezni. A gépnek invasióját látom mindenütt, hódító elve tipor le mindent. A munkát, mely egykor egészét alkothata, s az alkotásnak gyönyörével, minden gyönyör leggyönyörűbbjével bírt, széjjelszakítottuk. Nem jut egynek-egynek belőle több, mint egy-egy fogás, mely magában véve mit sem alkot; a munkának egy-egy rongya jut kikinek, s nem tudja, honnan jött, s mivé lesz? Az oknak s a célnak tudata nélkül való pontosság lesz a tökély netovábbja. Teljes odaadásra kényszerít a lázas verseny, s ha ez által tökélyre vitted, sem örömszom, sem előhaladásod nincs többé munkádban, s nincs többé szabadulásod tőle. S a perczekben, melyeket le nem foglal munkád vagy üzleted, követel-e emberéletem? Avagy nem-e a fásult pihenésnek agóniájába dőlsz? Avagy nem-e oly élvezetek karjába, melyekre fennmaradó kevés idő is elég? *Az érzékeknek, nem az embernek, hanem az állatnak durva élvezeteibe?*”⁹⁷ (Kiemelés tőlem Sz. M.). Kísérteties a hasonlóság e

⁹⁴ *Asbóth J.*: A magyar birtokos osztály i. m. 21.

⁹⁵ Uo. Az a felfogás, hogy a tőkés viszonyok kialakulása „készületlenül” érte a magyar társadalmat, az egész magyar újkonzervatív-agrárius ideológia egyik fő tézise volt. Lásd *Szabó Miklós*: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918). Bp. 2003. 134.

⁹⁶ *Asbóth János*: Munkapárt és választójog. Bp. 1910. 5.

⁹⁷ *Asbóth J.*: Álmok álmodója i. m. 108.

között a szöveg és a *Gazdasági-filozófiai Kéziratok* – a fiatal Marxnak a tudományos elemzés szintjére még el nem jutott, inkább filozófiai-antropológiai-erkölcsi kapitalizmuskritikája között: „Miben áll mármost a munka külsővé-idegené válása? Először is abban, hogy a munka a munkás számára *külsőleges*, azaz nem tartozik lényegéhez, hogy tehát munkájában nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi magát, nem fejt szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi. [...] Az lesz tehát az eredmény, hogy az ember (a munkás) már csak állati funkcióiban – evés, ivás és nemzés, legfeljebb még lakás, ékesség stb. – érzi magát szabadon tevékenynek, emberi funkcióiban pedig már csak állatinak. Az állati lesz az emberivé és az emberi az állativá.”⁹⁸

A későbbiekben azonban Asbóth kapitalizmuskritikája – nem kis részben azért, mert gyakorló politikusként találkozik a kibontakozó magyar kapitalizmus, iparosodás negatív társadalmi következményeivel (például a biztonságos munkafeltételek hiányával az üzemekben, s az ebből rendszeresen következő balesetekkel),⁹⁹ elmélyül, tudományosabbá és átgondoltabbá válik. Asbóth felismeri, hogy a kilencvenes évekre a politikai mezőny Európában már nem két-, hanem hárompólusú: már nem a liberalizmus és a konzervativizmus, hanem a konzervativizmus-liberalizmus-szocializmus eszméi között kell választani, s a szocializmus történelmi létjogosultságát Asbóth a leghatározottabban elismeri.¹⁰⁰ Úgy látja, hogy a gazdasági liberalizmus hamis egyenlőséget, látszat-egyenlőséget teremt az emberek között. A valóságban a *laissez-faire* kapitalizmusban a pénz határozza meg a társadalmi állást. A vállalkozók osztályuralma pedig rosszabb, mint a földesuraké volt, mert a földesuraknak – bármilyen visszaélések és igazságtalanságok is jellemezték a feudális világot – érdeke volt jobbágyaik jóléte, míg a gyárosok, ha az egyik munkás éhen hal, mindig találnak helyette másikat, mert éhező mindig van elég a kapitalizmus világában. A gazdasági liberalizmus tehát az erősebb szabadságát jelenti a gyengébbel szemben, a piacgazdaság nem teremt valóságos egyensúlyt az egyének és csoportok érdekei között. A gazdasági liberalizmus, a pénzuralom nemcsak az ipari munkást helyezi nyomorúságos viszonyok közé, hanem a mezőgazdaságban is földönfutóvá teszi a feudalizmus kötöttségeitől megszabadult volt

⁹⁸ *Karl Marx*: Gazdasági-Filozófiai Kéziratok 1844-ből. Bp. 1977. 22. (Az természetesen kizárt, hogy Asbóth ezt a szöveget ténylegesen ismerte volna, hiszen a Gazdasági-Filozófiai Kéziratok csak 1932-ben jelent meg.)

⁹⁹ A bányamunkások nyomorúságos helyzete miatt Asbóth többször interpellált a parlamentben, lásd például Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XIII. 1889. jún. 4 – nov. 19. Szerk. P. Szathmáry Károly. H. n. [Bp.] 1889. 53.

¹⁰⁰ *Szegedy-Maszák Mihály*: Konzervatív ideológia Asbóth János műveiben. In: (Tév)eszmék bűvölete. Szerk. Jeney Éva – Szegedy-Maszák Mihály. Bp. 2004.

jobbágyot, tönkreteszi a középbirtokot¹⁰¹ – és a történelmi nagybirtok megőrzése éppen azért szükséges, mert a nemzetközi és idegen „pénzuralommal” szemben ez maradt az egyedüli, a történelmi magyar identitást őrző „bástya” a mezőgazdaságban.¹⁰²

A piacgazdaság negatív társadalmi következményeit még abban a társadalomban is észreveszi és kritizálja Asbóth (a polgárháború utáni Amerikában), ahol a liberális kapitalizmus nem a feudalizmust, hanem a rabszolgaságot szüntette meg. Természetesen Asbóth is örömmel üdvözölte a rabszolgaság intézményének eltörlését, de úgy látta, hogy a polgárháború az „államot kiraboló”, harácsoló pénzarisztokratáknak teremtett szabad terepet az USA-ban, háttérbe szorítva azt az ültetvényes, birtokos réteget, amelyből kikerültek az amerikai politika nagyjai: a Jeffersonok és Washingtonok.

Asbóth kapitalizmuskritikája kiterjed a tőkés társadalom elméleti ideológiájának, a *kapitalizmus politikai gazdaságtanának* a bírálatára is. Marxhoz hasonlóan ő is észreveszi, hogy a klasszikus polgári közgazdaságtan Adam Smithől Ricardóig vezető fejlődése során egyre erősödik az a szemlélet, amely a munkaerőben, a bérmunkásban pusztán a termelési költséget lát. Bizonyosan nem véletlen hát, hogy Szegedy-Maszák Mihály például Asbóth liberalizmus-kritikáját egy kortárs szocialista gondolkodó, Macpherson¹⁰³ gondolatai segítségével rekonstruálja.

A liberális kapitalizmus belső ellentmondásai tehát szükségszerűen hívják életre a szocialista mozgalmakat. Persze a megvalósult szocializmus semmi máshoz nem vezethetne, mint zsarnoksághoz, de a szocialista mozgalmat semmiképpen sem lehet egyszerűen elfojtani, hiszen valós társadalmi igényekből, a munkások kiszolgáltatottságából és nyomorúságából fakad. Jobb lenne, ha a munkásmozgalom – a kiszélesített választójog révén – a magyar parlamentbe is bekerülne, ez legalább tiszta viszonyokat teremtene, s a magyar társadalom konzervatív erőit arra készítetné, hogy a liberális jelszavak mögé bújás helyett tömörüljenek és nyíltan vállalják fel a maguk konzervatív álláspontját. Ezért a megoldás a kapitalizmus társadalmi problémáira, az éles osztályellentétekre csakis az „evangélium erkölcséhez” való visszatérés, a vallás, az erkölcs és a szeretet kötelei által összefűzött új emberi közösség megalkotása lehet.

¹⁰¹ *Asbóth János: A föld mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés. Nagybirtok – majorátus – latifundium – parcellázás – telepítés. Bp. 1900. 11.*

¹⁰² Uo. 13.

¹⁰³ C. B. Macpherson (1911–1987) kanadai marxista politikafilozófus volt, a torontói egyetemen tanított politikaelméletet. Munkásságának fő célja a liberális politikafilozófiai hagyomány szocialista irányú átértelmezése, (a „birtokló individualizmus” – possessive individualism – bírálat), valamint a jóléti államot támadó neoliberalizmus (elsősorban Milton Friedman) kritikája volt.

De természetesen a *magyar* viszonyok között a *laissez-faire* kapitalizmus még sokkal negatívabb következményekkel járt, mint a világ más részein, mert a magyar hazához kötődő földbirtokos nemesség helyett, amely jogai mellett mindig tisztában volt a nemzettel szembeni kötelességeivel is – olyan új uralkodó osztályt teremtett, amely kötelességeket nem ismert, s nem gyökeredzik a magyar kultúrában.¹⁰⁴ Ámde az a katolicizmus, amelynek társadalmi tanításához Asbóth „megtért”, már nem *ugyanaz* a katolicizmus, mint amelyet az 1870-es években a *Magyar conservatív politikában* – felemásan – védelmezett. Hiszen XIII. Leó hosszú pápasága (1878–1903) hatalmas változásokat hozott az egyház életében és tanításában. XIII. Leó pápasága elején kiadta az egyház tanításának intellektuális megújítására törekvő, a korszerűsített tomizmust meghirdető *Aeterni Patris* enciklikát. Befejezte a bismarcki Németországgal a kultúrharcot, 1892-ben pedig a francia katolikusokat felszólította a köztársasági államforma – közvetve az Isten kegyelméből való királyság helyett a népszuverenitáson alapuló modern állam – elismerésére. Amikor az új történelmi korszak által felvetett társadalmi problémákra, a kapitalizmus problémáira a pápa a katolikus társadalmi tanítás alapján választ kívánt adni, akkor – az Asbóth által is emlegetett *Rerum Novarum* enciklikájában – *nem* karolta fel a francia royalista katolicizmus teoretikusának, René Le Tour Du Pin márkinak a korporativista utópiáját,¹⁰⁵ hanem a szociális kérdés megoldását a modern, parlamentáris-demokratikus állam keretein belül képzelte el. Amikor tehát Asbóth a kortárs politikai katolicizmus törekvéseinek képviselőjévé válik, akkor ezzel nem veti el korábbi liberális nézeteit, az egyén emberi jogai, a népszuverenitás és a parlamentarizmus melletti elkötelezettségét.

Asbóth pályafutásának utolsó korszakában is konzervatív marad, de ennek a konzervativizmusnak a tartalma, mint láttuk, alapvetően megváltozott. Nem a liberalizmus és a konzervativizmus, a haladás és az értékőrzés, az absztrakt elvek és a történelmi-társadalmi valóság szempontjait a magyar állameszme érdekében összeegyeztetni akaró, Burke-típusú konzervativizmus már ez. Hanem olyan újkonzervativizmus, amelynek a liberalizmus (individualizmus) és a szocializmus (kollektivizmus) szélsőségeit egyaránt elkerülő (vagy inkább meghaladó), a kereszténység társadalmi tanítására épülő „organikus” társadalom a központi kategóriája.

¹⁰⁴ Asbóth 1893. márc. 9-i beszéde a képviselőházban. In: Asbóth János társadalom-politikai beszédei i. m. 231.

¹⁰⁵ *Matthew H. Elbow: French Corporative Theory, 1789–1948. New York 1953. 124.*

FROM NATIONAL LIBERALISM TO CHRISTIAN NEW CONSERVATISM:
THE INTELLECTUAL CAREER OF JÁNOS ASBÓTH

by Miklós Szalai

SUMMARY

János Asbóth is a strange and lonely figure in post-1867 Hungarian political thinking. He started his publicistic career in the Deák Party as a spokesman of the 1867 version of national liberalism. Disillusioned with Gyula Andrássy, he later endorsed the efforts of Pál Sennyey to establish a conservative party, and set about elaborating a conservative political theory centered on the Hungarian nation state and organic constitutional evolution. After the failure of Sennyey's attempt, Asbóth continued his activity in the Liberal Party for some time, driven not by mere opportunism, but by the perceived positive features of Kálmán Tisza's conception of state building. By the end of his career, however, the struggles triggered by the separation of state and church and the social problems caused by nascent Hungarian capitalism redirected Asbóth away from national liberalism towards a new conservatism of a specially Christian and social nature.